

94 (477)

М.34

Аніслав МАТРОС

ІЗ МОРОКУ ЗАБУТТЯ

75-річчя УКРАЇНСЬКОЇ
НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ

Аніслав МАТРОС

ІЗ МОРОКУ ЗАБУТТЯ

75-річчя УКРАЇНСЬКОЇ
НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ

Дніпропетровськ
«Пороги»
1993

Автор щиро вдячний благодійно-комерційному центру «Милосердя» за ділову підтримку й фінансування видання роботи, яка розкриває маловідомі сторінки історії України. А також високошановним добродіям; Олександрю Миколайовичу Рябову, Тамарі Олександрівні Круссер, Наталії Олексіївні Тереховій, Костю Лук'яновичу Федоренку, Миколі Івановичу Стрюку, Анатолію Сергійовичу Амельченко, Юрію Вікторовичу Долгову за безкорисливу допомогу у справі підготовки книги.

Шановний читачу, твоїй доброзичливій увазі пропонуємо історико-документальну монографічну розповідь. Праця знайомить з історичними подіями відновлення та існування української держави у 1917—1920 рр. У цій праці — коментування подій, явищ і процесів зазначеної історичної доби здійснено із залученням офіційних документів, наукових досліджень вітчизняних й зарубіжних фахівців, свідчень сучасників тих подій. Значна частина використаних у цьому доробку документальних і літературних джерел була, на жаль, довгий час невідома, або ж подавалась широкому загалу у перекрученому чи спотвореному вигляді. Це заважало наступним поколінням (і нам донедавна) об'єктивно аналізувати події, процеси, оцінити справи видатних діячів важливого періоду життя українського народу.

Розраховано на фахівців і тих, хто вивчає історію України, в різноманітних навчальних закладах.

ЦЕНТРАЛЬНА РАДА

НА ЗЛАМІ XIX і XX століть більша частина українських земель знаходилась у складі Російської імперії. Вони мали високорозвинений економічний потенціал, посідаючи за обсягами господарської діяльності перші або провідні місця в країні. Тут маємо вказати на мережу залізниць, на обсяги видобування кам'яного вугілля, залізної руди, солі, олова, срібла, на виробництво металевих виробів, тканин, а також на виробництво важливих продуктів харчування: цукор, олія, овочі, фрукти, зерно¹. Відповідно до обсягів промислового та сільськогосподарського виробництва розвивалась соціальна структура України. Формувались клас буржуазії, селянства, робітників, промисловості, а також соціальні прошарки: інтелігенція, кустарі, торговці, лихварі та ін. Протилежністю життєвих інтересів та цілей, що мали класи та соціальні групи населення, були обумовлені політичні й економічні суперечності в українському суспільстві. Вони переростали у гостру міжкласову політичну боротьбу, сприяли виникненню громадських рухів, політичних партій. Підсилені внутрішніми та зовнішніми чинниками (низька матеріальна забезпеченість значної кількості населення, відсутність гарантованих законом форм захисту незаможної людини, інтенсивна агітація представників різних течій соціал-демократів, тяжкий тягар першої світової війни та заборгованість Росії перед іноземними банкірами й власниками) соціально-політичні сутички призвели до перемоги Лютневої буржуазно-демократичної революції у Росії й встановлення влади Тимчасового уряду та влади Рад солдатських і робітничих депутатів.

Політичні та класові протистояння в Україні стимулювали нагальні проблеми подальшого розвитку українського суспільства. Це — відродження традицій історичної державності, поновлення незалежного господарського життя та подальший розвиток української культури. Завдання всебічного національного відродження українського народу привернули увагу, згуртували сили буржуазії, інтелігенції,

селянства, військових, робітничого класу, торгового люду, кустарів та ін. Хвиля цього суспільно-політичного збудження української людності призвела до того, що на українській землі було 4 березня 1917 року створено орган національної державності — Центральну Раду України.

Засновниками Центральної Ради стали до десяти дрібних українських організацій — від профспілкових і кооперативних до церковних хорів включно. Раду очолив лідер українського руху, відомий в Росії «мазепинець», тобто «зрадник», Михайло Грушевський. Ініціатором створення Центральної Ради були лідери товариства поступовців, не партійної напівтаємної організації, що об'єднувала прогресивну українську інтелігенцію (Е. Чикаленко, С. Єфремов, Д. Дорошенко, Л. Старицька-Черняхівська та ін.): Фондатором організації Центральної Ради стали київські соціал-демократи, яких тоді очолював Д. Антонович².

З перших днів Центральній Раді протистояв Комітет об'єднаних громадських організацій. До складу комітету входили представники міської думи, земського і міського союзів, Ради робітничих і солдатських депутатів тощо. Провід у комітеті належав російським партіям кадетів та соціал-демократів. До комітету входили також есери, бундівці, представники польських організацій і два чи три українці (С. Єфремов, А. Ніковський).

Центральна Рада поступалась можливостям Комітету, який мав друковані органи, приміщення для активної і широкої діяльності. Комітет був визнаний Тимчасовим урядом, як його представництво у Києві. Для посилення авторитету та вироблення програми засновники Центральної Ради прийняли рішення у квітні 1917 року провести Український Національний Конгрес представників усіх верств українського народу. 19 квітня в Києві відкрився Український національний конгрес. На нього зібралось 900 делегатів з усієї України, від усіх українських громад колишньої імперії, а також від різних економічних, освітніх, військових та інших організацій. На конгресі було обрано 150 представників до Центральної Ради та затверджено М. Грушевського президентом. 18 травня понад 700 делегатів від українців, що служили в армії, на з'їзді в Києві дали своїм представникам доручення вступити до Центральної Ради. Майже через місяць так само вчинили близько 1000 делегатів Українського з'їзду селян. Потім до Центральної Ради також приєднався з'їзд робітників³.

Таким чином, Центральна Рада до середини 1917 року практично стала осередком українського громадянства, що об'єднував усіх незалежно від класової чи професійної належності, та який в дійсності став українським парламентом. Серед ширших прихильників Центральної Ради була інтелігенція й так звана напівінтелігенція — сільські вчителі, нижче духовенство, дрібне чиновництво, земські урядники, молодші офіцери та заможні селяни.

Ці люди були в основному пов'язані з селом і керувалися не лише традиційною турботою інтелігентів-українофілів про збереження і розвиток української культури, а й прагматичними міркуваннями про те, що Центральна Рада чутливіше реагуватиме на їхні потреби. Український селянин гадав, що Центральна Рада дійовіше допомагатиме йому отримати більше землі, ніж Тимчасовий уряд, а український солдат сподівався, що Центральна Рада швидше, ніж російський уряд, виведе його з війни. Основу політичної структури Центральної Ради — на всіх етапах її еволюції — склали українські соціал-демократи (УСДРП), українські есери (УПСР), українські соціалісти-федералісти (УПСФ) — нова назва товариства українських поступовців.¹

Проте, в тогочасному українському і російському суспільстві склали протипагу Центральній Раді як згаданий Комітет об'єднаних громадських організацій, так і окремі суспільні та етнічні групи. Російські консерватори й навіть помірковані побоювалися, що зростання політичної активності українців призведе до розвалу «єдиної та неподільної Росії». Зі свого боку російські радикали підозрювали, що український національний рух може порушити «єдність робітничого класу». Не сприймали Центральну Раду євреї, оскільки більшість з них ототожнювалися з російською культурою й активно діяли в російських соціалістичних партіях.

Центральна Рада ініціативно й помірковано налагоджувала стосунки з Тимчасовим урядом. Так, у вітанні на його адресу було висловлено надію, що «у вільній Росії будуть задоволені всі законні права українського народу». Пізніше Центральна Рада надіслала офіційну записку Тимчасовому урядові і виконавчому комітету Петроградської Ради робітничих і солдатських депутатів. У ній наголошувалось: «...Українська Центральна Рада, як представницький орган в організованій українській демократії, досі грала, та й зараз грає, стримуючу та керуючу по організованому руслу роль...»

Але все зростає нерозуміння завдань і мети української демократії російським громадянством, а також ворожнеча до українського руху, а з другого боку зростає недовір'я української демократії до російського громадянства й зростаючий натиск на нас з боку цієї демократії приводить нас до твердого і міцного переконання, що єдиним правильним вирішенням становища буде негайне задоволення вимог, які українська демократія в особі Української Центральної Ради подає Тимчасовому уряду й Раді робітничих та солдатських депутатів, і які ми коротенько переказуємо тут:

1) Зважаючи на однодушні вимоги автономії України, виставлені українською демократією, сподіваємось, що Тимчасовий уряд виразить в тім чи іншій акті принципіально доброзичливе відно-

шення до цього гасла...»⁵

Із повідомлення Тимчасового уряду від 3 червня про відповідь на відповідну записку Центральної Ради: «...Оскільки ця Рада не обрана всенародним голосуванням, то уряд навряд чи може визнавати її виразницею точної волі всього українського народу. Тому уряд вважає, що як з формального, так і з тактичного боку питання про встановлення автономії України можуть вирішити тільки Установчі збори»⁶...

Відмова Тимчасового уряду Росії у наданні демократичному органу влади України повного права визначати та розв'язувати завдання національного відродження, будівництва державних інститутів, організації господарського життя стримувала забезпечення поваги й права для всіх жителів української землі, не уможливлювала федеративні стосунки з Росією. Центральна Рада вбачила в цій дії безпорадність Тимчасового уряду, його неспроможність визнати більш демократичну владу в Україні. Щоб зберегти набутий статус українського парламенту та завоювати собі визнання найвищої політичної сили в Україні, 10 червня 1917 року Центральна Рада видала Перший Універсал. У ньому проголошувалося: «...Хай буде Україна вільною. Не одділяючись від усієї Росії, не розриваючи з державою російською, хай народ український на своїй землі має право сам порядкувати своїм життям. Хай порядок і лад на Україні дають вибрані вселюдним, рівним, прямим і тайним голосуванням Всенародні Українські Збори (Соїм). Всі закони, що повинні дати той лад тут у нас, на Україні мають право видавати тільки наші Українські Збори...»⁷

Загалом у I Універсалі були сформульовані вимоги Центральної Ради — визнання права українського народу на автономію, відрахування частини податків на національно-культурні потреби українців і введення посади комісара з українських справ при Тимчасовому уряді. Ці вимоги, які В. Ленін охарактеризував, як найскромніші і найзаконніші, Тимчасовим урядом були відхилені. Негативне ставлення до I Універсалу з боку Тимчасового уряду відзеркалило великодержавну шовіністичну політику, що поділялась і підтримувалась есерами, меншовиками, кадетами. Кадетська «Речь» 14 червня писала, що з прийняттям подібних документів «українці жартують погані жарти з Росією», що «вчинок українців є прямим злочином проти закону».

Несприйняття вимог I Універсалу Тимчасовим урядом, переважною більшістю політичних партій росіян в Україні та політичними партіями Росії з одного боку, а з другого боку вибух національного ентузіазму, викликаний цим документом, вимагав від Центральної Ради нових парламентських акцій. Цього вимагали і переговори, що були проведені 28 червня 1917 року у Києві між О. Керенським, І. Церетелі, М. Терещенко, М. Грушевським, В. Винниченком, С. Петлюрою. Наслідком згаданих подій став II Універсал, який бу-

ло видано 3 (16) липня 1917 року. Невдоволення змістом II Універсалу з боку учасників засідання В. Винниченко міг задовольнити таким поясненням: ніяких змін не слід вносити «бо се есть та остаточна форма, на якій погодилися обидві сторони». Така попередня ситуація позначилася на результатах голосування членів Центральної Ради. За II Універсал голосували 114, проти — 61, утримались 23 депутати».

В II Універсалі від обіцяної активності й самостійності дій, проголошених у I Універсалі, мало залишилось; виявилась пустою фразою заява про те, що «однині самі будемо творити наше життя». Центральна Рада, зазначалося в II Універсалі, «Із задоволенням приймає заклик до єднання» і для його збереження погодила-ся відкласти на майбутнє здійснення найсуттєвіших національних вимог, обмежившись тим, що «підготовлятиме проекти законів про автономний устрій України для винесення їх на затвердження Учредительного зібрання», скликання якого відкладалося на невизначений час. До того ж Центральна Рада зобов'язувалася не ставити питання про автономію і рішуче виступати проти будь-яких спроб його постановки і самовільного вирішення. Центральна Рада фактично віддала під контроль Тимчасового Уряду питання формування національних військових сил.⁸

Поступки Центральної Ради в питанні про автономію України задовольняли Тимчасовий уряд. Він погодився визнати крайовим органом влади утворений Центральною Радою уряд України — Генеральний Секретаріат, який оперативно вирішував поточні питання. Центральна Рада погоджувалася співробітничати з «неукраїнськими групами населення» за умови, що вони визнають її як «вищий правомочний орган українського народу».⁹

На цей час припадає і максимальне збільшення чисельності Центральної Ради — 822 депутати, близько чверті яких були від російських, єврейських, польських та інших неукраїнських партій¹⁰. Склад Ради в ідеологічному відношенні засвідчував її ліву орієнтацію, а також про нетривку угоду між Тимчасовим урядом і національними меншостями. Однак певну національну злагоду, можливість для співробітництва представників різних соціальних верств і політичних партій засвідчує і склад делегатів шостої сесії Центральної Ради, що відбулася на початку серпня. Із 643 делегатів сесії — 212 були представниками Всеукраїнської Ради селянських депутатів, 132 — Всеукраїнської Ради солдатських депутатів, 100 — Всеукраїнської Ради робітничих депутатів. Крім того, до її складу входили 202 члени і 51 кандидат — делегати від робітничих і солдатських депутатів, різних загальноросійських партій, представники національних меншостей, які проживали в Україні.

Після прийняття II Універсалу почалося повільне, але неухильне падіння авторитету Центральної Ради, що визнавали її

провідні діячі. Заступник голови Ради, член ЦК партії соціалістів-федералістів, програма якої була близька до програми кадетів, С. Єфремов визнавав, що підписання угоди з урядом «було початком занепаду, спускання з апогею, з того високого шпилья, на який піднялось українство під час опублікування першого універсалу... Живчик життя утрачено, а разом просто на очах зменшується і вплив, маліє авторитет. Органи українства випускають погроху керування із своїх рук».

З найбільш істотних вад Центральної Ради, як організуючої й виконавчої влади, слід вказати на нехтування такими питаннями, як збереження правопорядку, забезпечення міст продуктами та організація роботи залізниць. Вона також не змогла ефективно розв'язати гостре питання перерозподілу землі. Внаслідок цього порушилась єдність українців, що належали або були прихильні до соціал-революціонерів. А ще більш небезпечним стало те, що члени Центральної Ради втратили зв'язок з масами, що встановився під час різноманітних з'їздів¹¹.

Не менш шкідливим виявилась ідейна обмеженість молодих неосвічених українських політиків (вік більшості з яких коливався у межах від 20 до 30 років). Вони категорично відмовлялися від того, щоб використати позитивне й практичне з старого ладу. Особливо промовистим у цьому відношенні було їхнє ставлення до військових. Влітку 1917 року, згідно рішення I Всеукраїнського військового з'їзду (травень 1917) відбувалася українізація 34-го армійського корпусу генерал-лейтенанта П. Скоропадського. Отримавши назву I-го Українського корпусу, військове формування було здатне захищати інтереси Української Народної Республіки. Керівники Центральної Ради не підтримали бажання новоствореного національного військового формування на тій підставі, що, на їх думку — революція усувала необхідність регулярної армії, а по-друге, — не можна довіряти багатому землевласнику Скоропадському. Аналогічне було ставлення керівників Ради до використання буржуазного чиновництва.

Остаточо розкрилось невміння Центральної Ради організувати негайно і чітко суспільне життя України, коли в липні дезорганізоване і деморалізоване російське військо в Галиччині своєю масою «затопило» Україну. Мільйони озброєних радикалізованих і розгнуданих солдатів були «гіршими від татарських орд»¹².

Скрутне становище Центральної Ради посилив постійний тиск з боку Тимчасового уряду. Про це яскраво свідчить інструкція Генеральному секретаріату Української Центральної Ради, затверджена Тимчасовим урядом 4 серпня 1917 року. Вона обмежувала повноваження Генерального секретаріату територіально (п'ятьма губерніями), вводила посади генерального контролера, із 6 генеральних секретарів 4 повинні були належати не до української національності. Окрім цього, всі передбачення, які стосуються життя

краю і його управління, затверджував Тимчасовий уряд¹⁵.

В прийнятій Центральною Радою з цього приводу резолюції зазначалося, що інструкція прийнята імперськими тенденціями щодо України. Тому Рада відмовилась надіслати своїх делегатів на Московську державну нараду, де мали об'єднатися всі контрреволюційні сили старої Росії. В прийнятій 9 серпня резолюції Рада заявила, що «вважає неможливим і навіть шкідливим брати участь у Московській нараді», яка, «зважаючи на буржуазний склад її учасників, може сприяти посиленню контрреволюції...»

Цей крок Центральної Ради був першим, зроблений всупереч політиці Тимчасового уряду, який ігнорував вимоги автономії і незалежності України у складі Росії. Відчуваючи критику внутрішніх політичних сил за пасивність у розв'язанні актуальних питань і особливо земельного, керівники Центральної Ради рішуче виступили проти Тимчасового уряду. М. Грушевський у вересні 1917 року заявив: «Тимчасове правительство безсиле, не має влади і не чує ґрунту під ногами». Він дійшов висновку, що необхідно «зараз же і негайно приступити до організації Установчих зборів України. Інакше можемо гірко пожалкувати».

Рішення Центральної Ради про скликання Установчих зборів України викликало рішучий протест з боку Тимчасового уряду. Міністр юстиції Росії П. Малаїтович 19 жовтня надіслав прокурору судової Київської палати телеграму, у якій запропонував «провести суворе розслідування дій Центральної Ради і Генерального секретаріату».

Показником загострення відносин між Центральною Радою, яка відстоювала незалежність власної політики, і Тимчасовим урядом, стала заява Ради про те, що вона не допустить перекидання через Україну військ для придушення збройного повстання у Петрограді, а окремі її військові частини навіть виступили, щоправда самовільно, на боці робітників і солдатів Києва проти військ Тимчасового уряду 29—31 жовтня 1917 року.

Як же складались у другій половині 1917 року відносини Центральної Ради з представниками другої влади Росії. В декларації більшовицької фракції Центральної Ради/ від 9 серпня 1917 року зазначено: «Вступаючи в Центральну Українську раду, ми будемо вести неухильну боротьбу з буржуазією і буржуазними націоналістами і будемо кликати робітників і селян під червоний прапор Інтернаціоналу для повної перемоги пролетарської революції». Коли Центральна Рада з 25 на 26 жовтня 1917 року створила «Крайовий комітет по охороні революції», то до його складу і до складу малої Ради ввійшли більшовики Г. П'ятаков, І. Крейсберг, В. Затонський. Вони обумовили свою участь у владних органах тим, що Центральна Рада не виступатиме проти збройного повстання у Петрограді і не пропускатиме через територію України війська з півдня і південного заходу для його придушення. У

свою чергу вони прийняли на себе зобов'язання не вживати ніяких активних дій у Києві.

Компромісні дії більшовиків не виключали політичних акцій з одного і другого боку. Центральна Рада 26 жовтня 1917 року виносить резолюцію із засудженням партії більшовиків за організацію повстання солдатів, робітників у Петрограді. В резолюції вказувалось, що Рада буде «енергійно боротися з будь-якими спробами підтримки цього повстання на Україні».

1 (14) листопада Центральна Рада оголосила себе вищою крайовою владою, а Генеральний секретаріат — урядом України. Вона видала офіційні розпорядження про непідкорення декретам і законам Радянського уряду Росії, про заборону вивозити хліб у північні райони Росії.

Генеральний секретаріат Ради вжив заходів проти введення робітничого контролю над виробництвом, гальмував розповсюдження більшовицької преси, намагався перешкодити зв'язкам місцевих Рад і комітетів більшовиків з Петроградом. 2 (15) листопада на засіданні Київської Ради солдатських депутатів за пропозицією більшовика Я. Гамарника була прийнята резолюція про визнання Центральної Ради верховною владою України, а у Києві — влади Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів. Київська Рада зажадала скликання Всеукраїнського з'їзду Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів, а також Українських Установчих зборів¹⁴.

Отже, більшовики, Ради робітничих і солдатських депутатів, які знаходились під їх впливом, офіційно визнавали верховенство влади Центральної Ради в Україні. Але головними тактичними напрямками їх діяльності були: по-перше, очікування на підтримку своєї боротьби за владу з боку російських більшовиків, що перемогли у жовтні в Петрограді, по-друге, проведення політичних акцій, які б підривали авторитет Центральної Ради серед населення України. Наміри Рад робітничих і солдатських депутатів зібрати 3 (16) грудня 1917 року з'їзд активізували діяльність Центральної Ради, її політичних і військових сил. Були роззброєні загони революційних солдатів, які стояли на більшовицьких позиціях, частина таких військ була вивезена за межі України, ліквідовані Ради робітничих і солдатських депутатів, не пропускалися війська Радянської Росії на південь для боротьби із збройними силами Каледіна на Дону та контрреволюційною Кубанською радою:

Особливу напругу у політичному житті УНР створили дії керівників партії більшовиків Росії 3 (16) грудня 1917 р. В. Ленін від імені Раднаркому Росії обнародував «Маніфест до українського народу з ультимативними вимогами до Української Ради». Декларуючи право усіх народів, у тому числі і українського, на національну незалежність і визнаючи Українську республіку, одночас-

но Раднарком проголошував єдність дій, братерський союз російських і українських робітників, усіх трудящих у боротьбі за владу Рад. Звинувативши Центральну Раду в буржуазному ухилі, її несприйнятті і не підтриманні вимоги щодо встановлення влади Рад, Раднарком зажадав від неї не пропускати на Дон, Урал та інші місця країни військові частини (ворожі Радам), припинити дезорганізацію фронту (відкликання з російської армії військових українців); припинити роззброєння радянських полків і загонів Червоної гвардії в Україні, негайно повернути відібрану зброю. Раднарком заявив, що у разі невиконання його вимог, «вважати-ме Раду у стані відкритої війни проти Радянської влади в Росії і на Україні»¹⁵.

Центральна Рада відмовилась виконувати вимоги Раднаркому. 5 (18) грудня, розглянувши відповідь Ради на ультиматум Раднаркомові Росії, він визнав її незадовільною і оголосив «Раду у стані війни з нами». Дії Раднаркомові Росії, який в ультиматумі визнав Українську державу і одночасно вимагав від її органів змінити внутрішню і зовнішню політику, вступали у суперечність з намірами Центральної Ради, не відповідали нормам та принципам міжнародного права і викликали загострення відносин між Радянською Росією і Україною.

Більшовики України, прихильні їм Ради робітничих і солдатських депутатів відчували істотну перевагу Центральної Ради, її односторонців в українському суспільстві, та враховуючи те, що особливої збройної допомоги їм в поточний момент не слід очікувати, вирішили на своєму фракційному засіданні провести свій з'їзд в іншому місці (Полтаві або Харкові).

7 (20) листопада 1917 року Мала Рада затвердила III Універсал, яким проголошувала утворення Української Народної Республіки (УНР) і підтверджувала встановлення на її території влади Центральної Ради і її Генерального секретаріату.

Державотворча робота Центральної Ради після проголошення УНР була представлена такими рішеннями та діями: відмінено поміщицьке та монастирське землеволодіння, введено восьмигодинний робочий день, затверджено право національно-персональної автономії для національних меншостей; надано право місцевого самоврядування у впорядкуванні виробництва і розподілові продуктів; проводилась дипломатична робота по підписанню мирного договору з усіма сусідніми державами¹⁶. Отже, загалом попередній етап діяльності Центральної Ради став часом реального державного будівництва в Україні.

Ці історичні події в Україні стурбували керівництво Радянської Росії, керівників партії більшовиків. Вони надали потужну політичну підтримку на державному рівні опозиційним силам для створення альтернативної влади на українській землі. Були підтримані зусилля більшовицьких організацій Донбасу, Криворіж-

жя, міст Харкова, Києва, Катеринослава у проведенні першого з'їзду Рад робітничих і солдатських депутатів. Цей з'їзд відбувся 11—12 (24—25) грудня 1917 року у Харкові і прийняв рішення про створення Української Радянської Республіки. Вона була визнана з'їздом як федеративна частина Російської республіки, а народи Української Радянської Республіки разом з трудящими Росії оголосили бій Центральній Раді до переможного кінця.

У цей складний період Центральна Рада відходить від демократичних ідей: представники Генерального секретаріату підписали угоду про військове співробітництво проти Радянського уряду. Разом з представниками колишньої царської Росії, «урядами» Дону і Кубані, Центральна Рада 15 (28) листопада 1917 року створює «федеративний» антирадянський уряд Росії. Подібні акції збільшували розчарування і невдоволення різних верств населення. Особливо рішуче та організовано виступали з соціальними і політичними вимогами робітники промислових підприємств Києва, залізничники. Для придушення соціальних обурень Центральна Рада використовувала внутрішні каральні сили.

З метою послабити внутрішню напруженість в українському суспільстві, спробувати уникнути подальших ускладнень у відносинах із Радянською Росією, Центральна Рада 9 (22) січня 1918 року видає IV Універсал, яким було декларовано державне відокремлення Української Народної Республіки від Радянської Росії. IV Універсал підтвердив програму соціальних заходів, викладених в III Універсалі. Для їх виконання, підкреслювалось в IV Універсалі, обов'язково слід мати рівні стосунки з Радянською Росією, створити самостійну державу. Заявлялося про те, що ні Росія, ні Польща, ні Румунія, ні Австрія, ні Туреччина не може втручатися у внутрішні справи України¹⁷.

Однак цей рішучий й відчайдушний політичний крок Центральної Ради був надто запізним. Значна кількість населення України зневірилась дочекати розв'язання своїх нагальних життєвих запитів. Вплинули на зростання негативного ставлення українського народу до політики Ради значні економічні і політичні зміни в Радянській Росії, пов'язані з декретами, оголошеними на II з'їзді Рад. Керівники Центральної Ради, зосередивши всю енергію й увагу переважно на парламентській діяльності, питаннях національної політики, — в той же час — розв'язання економічних і соціальних проблем відкладали, або ж проводили їх не послідовно, не для більшості трудового люду. Помилковим було й те, що М. Грушевський, як голова Центральної Ради, запропонував демобілізувати майже мільйонну армію України на тій підставі, що, мовляв, вона Україні не потрібна, коли республіка за мир і не хоче воювати і ні на кого не збирається нападати.

Прорахунки Центральної Ради у внутрішній і зовнішній політиці, зниження обороноздатності її військ були на руку Радянській

Росії та її прихильників в Україні, які послідовно, всіма засобами боролись за встановлення влади Рад робітничих і солдатських депутатів, політичного контролю з боку партії більшовиків. На початку січня 1918 року на ліквідацію Центральної Ради, Української Народної Республіки були спрямовані червоногвардійські загони, революційні частини Петрограда, Москви та інших промислових центрів Росії під проводом Антонова-Овсієнка. Разом з ними швидко просувались червоногвардійські загони та загони червоного козацтва під керівництвом Ю. Коцюбинського та В. Примакова. Їх загони були сформовані з населення України, незадоволеного політикою Центральної Ради. З небаченою жорстокістю знищувались військові формування Центральної Ради на харківському і київському напрямках.

Вірні Центральній Раді війська не змогли стримати наступ радянських військ. Крім того, в самому Києві почалося збройне повстання. Воно заздалегідь готувалося спеціально обраним Київською радою робітничих депутатів ревкомом, до складу якого входили М. Богданов, Я. Гамарник, А. Іванов та ін. 16 (29) січня 1918 р. робітничі загони та червоногвардійці розгорнули наступ на центр міста, де розташувалася Центральна Рада. Проти повсталих (особливо робітників «Арсеналу») жорстоко й рішуче діяли січові стрільці і зняті з фронту загони вільних козаків, які вважали виступ пролетаріату Києва інспірований радянськими й більшовицькими силами Росії. Взаємна підозра, ворожі стосунки породжували попередні необгрунтовані політичні й військові акції з одного й другого боку і, в підсумку, вело до жорстоких розправ¹⁸.

Зразок боротьби з політичним супротивником показали багатотисячні загони солдатів, матросів і різних найманих хуліганів (за визначенням М. Грушевського), натхнених партією більшовиків і керовані полковником Муравйовим. Біля станції Крути (Ніжинський район) вони по-звірячому знищили близько 300 юних стрільців. Це були студенти, гімназисти, кадети військових закладів Києва, які віддано стали на захист Української Народної Республіки¹⁹.

Жахливо встановлювалась революційна пролетарська диктатура в Києві, «по вулицях ходили більшовицькі відділи — хто був на вигляд підозрілий», або у кого знаходили якийсь папір, або просто українську посвідку (червоні картки) — розстрілювали на місці, або вели на допит до «царського палацу» і там закатовували», — згадує Міністр УНР і член Центральної Ради М. Шаповал. Може це суб'єктивні враження? Збереглися свідчення українського більшовика В. Затонського: «Ми увійшли в місто: трупи, трупи і кров... Тоді розстрілювали всіх, хто мав якість відношення до Центральної Ради — просто на вулицях»²⁰.

Ця нелюдська жорстокість з боку збройних сил радянської

влади, прихильників більшовизму була не випадковістю, обумовленою трагічними обставинами. Жорстокість була внутрішньою рисою нової політичної системи. В. Вернадський близько знав радянську дійсність з листопада 1917, оскільки його як «небажаний елемент» змусили втекти з Петрограду до Криму, а коли в Крим прийшли радянські війська, його арештували і направили до Кронштадтської цитаделі. Свої враження від життя у новій Росії В. Вернадський занотував у щоденнику: «Наблюдая современную жизнь развала, поражаешься одной аномалии. На поверхность, у власти и во главе лиц действующих, говорящих, как будто дающих тон не лучшие, а худшие / Все воров, грабители, убийцы и преступные элементы, во всех течениях выступали на поверхность. Они разбавили идеологов и идейных деятелей. Это особенно ярко скажется в большевистском стане и строе — но то же самое мы наблюдаем и в кругу добровольцев и примыкающих к ним кругов. И здесь теряются идейные, честные люди. Жизнь выдвинула на поверхность испорченный, гнилой шлак, и он тянет за собой среднюю массу»²¹.

Марксистсько-ленінські ідеологи визнавали справедливим і доцільним використання насильницьких методів не тільки у класовій боротьбі, а й при побудові світлого майбутнього. Таких позицій (з різними відтінками) дотримувалися... Ленін, Сталін, Троцький та ін. Саме за їх директивами від більшовицьких багнетів загинула перша українська держава — Українська Народна Республіка, яка проголосила загальнодемократичні гасла. Таким чином, в черговий раз було придушено визвольну боротьбу українського народу на початку ХХ століття²².

У такій ситуації Центральна Рада допускається найтяжчої помилки: для захисту УНР, для продовження своєї діяльності вона вважала можливим запросити на тимчасове перебування в Україні німецькі та австрійські війська. 18 лютого 1918 року* іноземні війська рушили на територію України. Вони керувались не стільки завданням допомоги Центральній Раді, Українській Народній Республіці, її народу, а скільки розв'язували свої труднощі із забезпеченням продуктами, сировиною та ін. за рахунок ресурсів України.

Радянська Росія не могла зупинити армію Німеччини та Австрії, захистити своїх прихильників соціалістичної революції в Україні. З березня 1918 року був підписаний Брестський мирний договір, згідно з яким Радянська Росія зобов'язувалась «негайно укласти мир з Українською Народною Республікою і визнати мирний договір між нею і державами Четверного союзу. Територія України, — вказувалось далі, — негайно очищається від російських військ і російської Червоної гвардії. Росія припиняє будь-яку

* Тут і далі вказуються дати нового стилю відліку часу.

агітацію або пропаганду проти уряду або громадських установ Української Народної Республіки»²³.

Категорично і вимогливо підійшла Німеччина як до очищення території України від військ ворожої їм політичної системи, так і до оцінки можливостей Центральної Ради. Слабкість її проектів, декларацій в соціальній і економічній політиці, неспроможність виконати взяті зобов'язання перед Німеччиною викликали невдоволення німецьких державних і військових діячів. Окрім вказаного, на нашу думку, серйозне занепокоєння в уряді Німеччини викликало те, що соціал-демократичні ідеї Центральної Ради, які знаходили впровадження в державних рішеннях, у житті українського народу, мали можливість небажаним чином вплинути на частину робітників, селян країни-окупанта. За таких обставин окупаційні сили в Україні з весни 1918 року вели пошук постаті серед українства, яка б реставрувала і захищала ідеї буржуазно-поміщицького монархізму. Протягом квітня 1918 року цілеспрямовано поглиблювався розрив між політичними діями окупаційних німецьких військ і керівниками УНР. 29 квітня 1918 року Центральна Рада оголошує про створення Конституції УНР і в цей же день відбувається державний переворот в Україні. Німецькі солдати розпускають Центральну Раду. Гетьманом України з благословіння німецького імператора було обрано багатого українського землевласника, царського генерала, монархіста П. Скоропадського²⁴.

Як оцінює причини припинення існування Центральної Ради той, хто був серед її фундаторів, виробником текстів Універсалів, основних рішень та актів парламенту Української Народної Республіки? В. Винниченко зазначає... «Вся причина в тому, що українська влада, що вся керуюча партійна українська демократія розійшлася з своїми масами, що вона була соціально непослідовна, нерішуча, невиразна й не соціалістична... Кінець Центральної Ради почався не тоді як вона закликала німців, а як розірвала з своїми масами. Німці ж і гетьманщина були тільки послідовним і неминучим довершенням цього розриву»²⁵.

В чому полягає історичне значення існування Центральної Ради: було згуртовано значні сили українського народу навколо ідеї національного відродження; сформовано державні органи Української Народної Республіки, а сама Центральна Рада стала фактично українським парламентом, який демократичним шляхом, на основі Конституції мав надію в тих історичних умовах завоювати національну, економічну і політичну незалежність України.

ГЕТЬМАНЩИНА

П. СКОРОПАДСЬКИЙ пройшов суспільно-політичний і життєвий шлях, який засвідчував його велику прихильність до монархізму, до збереження великого приватного поміщицького землеволодіння і неприховану неприязнь до ідей соціал-демократизму. З листопада 1917 року П. Скоропадський служив у військовому відомстві Центральної Ради: очолювані ним загони нападали на революційні загони, роззброювали їх і примусово відправляли до Росії.

З початку 1918 року і до проголошення гетьманом (29 квітня 1918 року) П. Скоропадський був на нелегальному стані. З першого дня існування гетьманщини було розпочато формування уряду. До його складу були запрошені соціал-федералісти, деякі діячі Центральної Ради. На думку В. Винниченка, соціал-федералісти, їх спільники із соціал-демократів мали можливість поєднати провідні місця в уряді П. Скоропадського. Але політичні та ідеологічні розбіжності із щирими прихильниками гетьмана стримували українських соціалістів. Це вагання вміло використали керівні діячі відомих російських буржуазних, монархічних партій, та представники компрадорських (поміщицько-капіталістичних) верств України.

Одночасно була започаткована дійова опозиція гетьману, яку очолив С. Петлюра, як голова Всеукраїнського Земського Союзу. Незабаром С. Петлюру було заарештовано за гостре опозиційне ставлення до політичного курсу гетьмана, до німецької військової влади на Україні та за його зв'язки з представниками Антанти.

Уряд Скоропадського підтримували багаті й заможні верстви населення: поміщики, капіталісти, представники великої буржуазної інтелігенції, куркулі, торговці, лихварі. Політика гетьмана, — зазначає В. Винниченко, — щодо селянства, робітничого класу

мало чим різнилась від політики Центральної Ради. У виголоше-них П. Скоропадським «Грамоті до всього українського народу», а також в «Законі про тимчасовий державний устрій України» було обіцяно наділити землею всіх сільських трударів, надати певні права робітничому класу. І все це при збереженні великої власності. Однак на відміну від Центральної Ради, яка орієнту-валася на парламентську демократичну республіку, уряд П. Ско-ропадського прямував до буржуазно-монархічної влади. Тому за-кономірно, що гетьман розігнав представницький орган — Цент-ральну Раду, не допустив Українських Установчих Зборів.

Перші законодавчі дії П. Скоропадського та інтереси верств населення України, що їх сприймали, обумовили створення державних та територіально-адміністративних засад гетьманської держави. В Українській державі керували губерніями та повіта-ми старости, які фактично виконували функції дореволюційних губернаторів. Незабаром гетьманський уряд створив і власні зброй-ні сили. До їх складу входили: дивізія генерала Патієва (так зва-на Сердюцька дивізія), в лавах якої перебували головним чином вихідці з куркульських родин, поліцейські та прикордонні ба-тальйони, а також білогвардійські офіцерські дружини, якими керував кн. Долгоруков. Були завершені, започатковані Цент-ральною Радою дії по створенню Чорноморського флоту України. 13 березня 1918 року було оголошено, що флот на Чорному мо-рі є власністю УНР. 29 квітня 1918 року Українська держава на-правила своїх військових представників в Крим. Вони зустрілись з представниками кримського, українського, російського і німець-кого народів, щоб обумовити автономію Криму і широку внутріш-ню самовладність населення Криму. Чорноморський флот був офіційно підпорядкований Українській державі, було піднято жовто-блакитний прапор на кораблях флоту²⁶. Загальна кількість збройних сил, підпорядкованих безпосередньо гетьману, була не-численною. Австро-німецький блок окупаційних сил зберігав роль повного і безапеляційного хазяїна України.

Уряд П. Скоропадського погодився зі всіма зобов'язаннями Центральної Ради щодо поставок продовольства і сировини в країни Четверного союзу (Німеччина, Австрія, Болгарія, Туреччина). А в вересні 1918 року П. Скоропадський підписав нову економічну угоду із Німеччиною і Австрією, яка ще більше посилювала ко-лоніальну залежність України. Зобов'язання примусові, тяжкі змушені були своєчасно виконувати селяни України.

Внутрішня політика уряду П. Скоропадського була спрямо-вана на відновлення тих порядків, що існували у царській Росії. Вже 29 квітня 1918 року було повністю реставровано поміщиць-ко-куркульське землеволодіння, Крім того, пригнічене становище

селян ще посилювалось розгнуданим здиством австро-німецьких загонів. Вони мали дозвіл накладати на селянство контрибуції, а кожний солдат і офіцер німецької та австро-угорської окупаційних армій мав право надсилати на батьківщину так звані продуктові посилки.

Не легким було становище робітників. До середини 1918 року було розігнано більшість робітничих організацій. До того ж міністри гетьмана відновили царський наказ 1905 року, який передбачав жорстоке покарання за участь у страйковому русі. Під час гетьманщини в Україні нараховувалось близько 180 тисяч безробітних. А внаслідок грабіжницької політики в українських селах катастрофічно погіршилося постачання великих міст продовольством. Антинародна політика уряду П. Скоропадського викликала невдоволення у значної кількості селян, робітників, дрібних власників. Гнів народу, змушеного через силу забезпечувати грабіжницькі обов'язки уряду перед країнами Четверного союзу, стримувався до певного часу збройними силами та дійовим адміністративним апаратом. Досвідчені професійні чиновники, переважно росіяни чи русифіковані українці, замінили урядовців Центральної Ради на місцях і в центрі. Була створена поліція, до якої, як і до армії, ввійшло багато колишніх царських офіцерів.

У сфері зовнішньої політики Гетьманщина забезпечила встановлення дипломатичних стосунків з 12 країнами; підписала договір з Радянською Росією (червень, 1918 р.); (Центральна Рада мала дипломатичні відносини з Німеччиною, Австро-Угорщиною та Оттоманською імперією). Гетьманщина вимогливо поставила питання про повернення частини українських земель, що знаходились у складі Румунії, Угорщини, Польщі.

Жорстока політика уряду (П. Скоропадського до основних класів українського суспільства — селянства та промислового пролетаріату — в поєднанні з німецько-австрійською окупацією, докорінно змінила ситуацію: соціальна боротьба в окупованих районах пішла в підпілля, хоча й вибухала часом гострими колізіями (як наприклад, знаменитий страйк українських залізничників влітку 1918 року). У липні відбувся перший з'їзд Комуністичної партії України (КП(б)У), підпорядкованої РКП(б).

Одночасно слід визнати, що посилене адміністративне будівництво уряду П. Скоропадського, німецька окупація України призвели до того, що — з одного боку — з нашої країни вивозилось продовольство, вугілля та інше добро, — з іншого — забезпечили деяку стабілізацію суспільства. Рівень життя тут був вищий порівняно із районами, що лишилися під юрисдикцією радянського уряду. В Україну ринув людський потік з півночі, насамперед з Петро

града та Москви. Ця обставина надто ускладнювала соціально-політичну ситуацію, суспільні й національні змагання на терені української землі²⁷.

Уряд П. Скоропадського, який проводив жорстоку антинародну політику в соціально-політичній сфері, водночас здійснив низку вражаючих заходів, спрямованих на розвиток національної культури. Для початкової школи було випущено кілька мільйонів підручників українською мовою, а в більшості шкіл було введено вивчення української мови. Було засновано національний архів та бібліотеку в понад 1 млн. томів. 24 листопада 1918 року створена Українська Академія наук. У Києві, Одесі були започатковані оперні театри. Так, за якихось кілька місяців гетьманщина мала на своєму рахунку такі здобутки у царині культури, про які мріяли багато поколінь української інтелігенції²⁸.

Одночасно із деякими конкретними результатами діяльності уряду П. Скоропадського були фатальні політичні прорахунки. По-перше, його компрометувала залежність від німців, очевидна мета яких зводилась до економічної експлуатації України. По-друге, гетьман був тісно пов'язаний з багатими класами, які намагалися скасувати впроваджені революцією, соціал-демократами зміни. П. Скоропадський не забороняв каральні експедиції, організовані поміщиками за допомогою німецьких військ для розправи з селянами, котрі рік тому конфіскували поміщицькі землі, по-третє, багато українців вважало, що П. Скоропадський надто прихильно ставився до росіян. Під час його панування Україна, яка порівняно з Росією була острівцем стабільності, стала притулком для величезної кількості представників колишньої царської верхівки і центром боротьби за відбудову «єдиної та неподільної Росії». У Києві в період гетьманщини перебували керівні органи таких контрреволюційних російських організацій, як «Монархічний блок», «Правий центр», «Національний центр», «Протофіс». Чиновницькі посади були зайняті росіянами, які не приховували своєї неповаги до української державності, а більшість кабінету складала члени російської партії кадетів.

В цілому наслідки діяльності уряду П. Скоропадського зумовили створення та зміцнення опозиції. У середині травня 1918 року відбувся ряд нелегальних з'їздів українських партій, на яких негативне ставлення до гетьманщини висловили представники професійних груп залізничників, телеграфістів, селян, робітників. Виник координаційний осередок опозиції, названий Українським народним державним союзом на чолі з В. Винниченком. Антигетьманський курс підтримала інша впливова організація — Всеукраїнський земський союз на чолі з С. Петлюрою. Спочатку ці групи вели переговори з П. Скоропадським про шляхи проведення

більш ліберальної й національно-орієнтованої політики, та згодом вони взялися підіймати проти нього повстання.

Українське селянство не треба було особливо умовляти проти уряду, що конфіскував їхній урожай, повернув землю багатим поміщикам і послав у села каральні експедиції. Незабаром по всій Україні вибухнули стихійні і досить значні селянські закоти. У запеклі бої з німецькими військами кинулися загони озброєних селян на чолі з ватажками, яких називали отаманами або батьками. Особливо великі збройні антинімецькі виступи сталися у Звенигородському й Таращанському повітах Київської губернії. На початку серпня більшовики України зробили невдалу спробу підняти повстання. Їх не підтримав український народ.

У листопаді 1918 року в Німеччині відбулася революція, яка змела з лиця землі кайзерівську імперію. Водночас розпалася й Австро-Угорська імперія. 11 листопада 1918 року було підписано Комп'єнське перемир'я, а точніше — капітуляція Німецько-Австрійського блоку. Так завершилась перша світова війна; європейські народи змогли нарешті вільно зітхнути, повертаючись до мирного життя. Але серед них не було Росії, не було України. Не витримавши останнього зусилля, знаходячись у надто складних соціально-політичних умовах й відносинах і поспішивши необдумано укласти Берестейську (Брестську) угоду, вона (Росія) позбавила себе всіх переваг переможця; ще на два роки кинула народи у криваве змагання.

Своїм тяжким шляхом рухалась до цієї рвни Україна. 14 листопада 1918 року П. Скоропадський для збереження влади в своїх руках призначає новий кабінет, що майже повністю складався з російських монархістів і проголосив акт федерації, за яким зобов'язався об'єднати Україну з майбутньою невеличковою російською державою. Цей суперечливий крок було зроблено з метою завоювати підтримку настроєних проти більшовиків росіян та переможної Антанти. 13—14 грудня 1918 р. українська опозиція утворила альтернативний уряд — Директорію на чолі з двома давніми суперниками — В. Винниченком та С. Петлюрою — й відкрито проголосила виступ проти гетьмана.

Повстання, підняте Директорією, швидко охопило значні райони України. Антигетьманські сили концентрувались навколо Білої Церкви. Вони нараховували до 60 тисяч нерегулярного війська гід проводом різних отаманів. На бік повсталих перейшли добірні сили гетьмана: січові стрільці під командуванням Євгена Коновальця й начальника його штабу Андрія Мельника, Сірожупанна дивізія. 21 листопада повсталася армія оточила Київ. У цей же час по всій території України з гетьманщиною вели уперту боротьбу сили більшовиків, монархістів, партизанські загони отамана Григор'єва та ін. Після тривалих переговорів між керівни-

ками повстанців та німецькими загонами, 14 грудня останні залишили Київ, забравши з собою П. Скоропадського. Того ж дня сили Директорії триумфально ввійшли в Київ й проголосили відновлення Української Народної Республіки.

Гетьманщина проіснувала менше восьми місяців. Опираючись на силу німців, уряд Скоропадського робив спроби відновити державний порядок. Але гетьманський уряд не зумів розв'язати соціальні, та аграрне питання таким чином, як його поставила революція: передати землю трудовому селянству, відновити українську державність. В національній політиці уряд Скоропадського був «український за формою, але московський за змістом».

Проте, як зауважує ідеолог сучасного українського консерватизму В. Липинський, гетьманщина мала ширше значення. Вона полягало в ознайомленні й навіть залученні на підтримку ідеї української державності деяких представників русифікованої верхівки України, представників заможних верств населення. На думку згаданого діяча українського відродження успішна культурно-освітня діяльність уряду П. Скоропадського, у разі його більш тривалого перебування в керівництві Україною привернула б на бік української державності найпродуктивніше населення країни, вирвавши його з-під впливу прихильників соціал-демократичних ідей, національну, свідому, українську інтелігенцію, прийняту духом демократичної парламентської діяльності²³.

В сучасній історичній науці оцінка діяльності уряду П. Скоропадського базується на усталеному переліку архівних й документальних джерел і визначається як реакційна, антинародна, національно не орієнтована.

ДИРЕКТОРІЯ

ПЕРЕМОГА військових сил Директорії, відновлення Української Народної Республіки створили нову можливість розбудови демократичної української держави. Практичну роботу в справі відродження української державності, мав виконати кабінет міністрів, очолюваний меншовиками В. Чехівським, Б. Мартосом, І. Мазепою, есером С. Остапенком. Робота українського уряду мала будуватись із урахуванням того, що 26 грудня 1918 року Директорія видала Декларацію, в якій було зроблено спробу встановити рівновагу між революційними реформами й порядком. Однак перевага надавалася явно першим. В цьому слід вбачати певний позитивний урок, який Директорія мала запозичити з діяльності Центральної Ради. Серед найбільш важливих для народу України завдань, що мав розв'язувати в найближчий час новий уряд, стали: відновлення Української Народної Республіки, повернення всіх демократичних свобод; скасування інституту старост і відновлення демократичного міського самоврядування. Одним із основних соціально-економічних положень Декларації була обіцянка експропріювати державні, церковні та великі приватні землеволодіння для перерозподілу їх серед селян. В інтересах робітників вводився восьмигодинний робочий день та був оголошений захист професійних прав працюючих. Окрім того, Директорія скликає з'їзд робітників, що мав функціювати як представницький і законодавчий орган держави. Уряд брав на себе зобов'язання захищати інтереси «трудової інтелігенції».

Заслугове на увагу зафіксоване в Декларації програмове завдання, яке висунули С. Петлюра й уряд УНР; незалежна українська держава повинна мати демократичний устрій, де буде надано всебічні права для національних меншостей.

Головною передумовою здійснення декларованих завдань С. Петлюра вважав консолідацію сил нації «...для одної великої цілі — відбудування самостійної народної Республіки...»²⁹. Соціально-економічні й політичні цілі уряду С. Петлюри були близькі, а в дечому й більш динамічні, природні для українського суспільства, ніж програма та гасла різних соціал-демократичних партій. Це розуміли й враховували соціал-федералісти, есери, меншовики, більшовики, формуючи свою опозиційну силу, яка завжала діяльності Директорії. З іншого боку мета уряду С. Петлюри — досягти статусу незалежності української держави — викликала гнів, величезне невдоволення й протидію з боку царських чиновників, офіцерства, членів російських буржуазних партій і рухів. За такої політичної ситуації в Україні відбулися одночасні виступи різних військових, політичних сил проти державного курсу Директорії.

З усіх боків проти Української Народної Республіки сунули мілітаризовані утворення. У грудні 1918 року Антанта, й насамперед Франція, висадили в Одесі та інших чорноморських портах 60-тисячне військо. Цей несподіваний крок пояснювався рішенням західних держав-переможниць заблокувати поширення більшовизму. Другим приводом антантівської воєнної акції проти УНР була спроба підтримувати німецькі війська, які б своєю присутністю на українській землі перешкождали б розвитку революційно-демократичних процесів, їх впливу на людиність Європи, Північної Америки.

Із заходу Українській Народній Республіці створювали реальну небезпеку дії уряду Польщі. Він користувався відвертою, потужною й всебічною допомогою країн Антанти, які бачали у міцній мілітаризованій Польщі перешкоду для відродження сильної Німеччини. У цій сприятливій ситуації війська польської держави стали захоплювати Галичину. Брутально й нахабно топтали всякі права на самовизначення українського народу в Галичині. Розгорілась боротьба, яка в цей період кінчилась перемогою українців-галичан. Було сформовано Національну Раду Західно-Української Народної Республіки з Державним Секретаріатом, як її урядом.

Не маючи великої певності утримати своїми силами владу в Галичині, а крім того, піддаючись натискові широких народних мас, які прагнули повного об'єднання з Великою революційною Україною, Рада Державних Секретарів звернулась до Директорії з пропозицією про об'єднання двох Республік в одну українську державу. Директорія охоче прийняла цю пропозицію, цілком згодившись з думкою, що український народ по обидва боки Збруча має бути навіки разом в боротьбі за свою долю, яка б вона далі

не була. Остаточне здійснення цієї згоди мало статися по взяттю Києва. Наміри населення УНР й ЗУНР підсилювались ворожим ставленням з боку Польщі, недоброзичливою увагою інших сусідніх країн до перспективи існування соборної сувереної України.

На сході проти УНР, Директорії гуртувались залишки гетьманщини й німецькі військові з'єднання. Окрім того, з південного сходу загрозували білогвардійські та білокозачі війська, що концентрувались на Дону — з півночі вороже й непримиренно поводитись військові, державні й політичні сили Радянської Росії³⁰.

У ворожому оточенні особливу нетерпимість, агресивність щодо політики уряду по відновленню УНР демонстрували російські й українські керівники більшовицької партії. Вони вважали, що існування УНР перешкоджає повному успіху пролетарської революції на усіх землях колишньої Російської імперії. Керівники більшовицької партії, підпорядковані їм політичні й військові сили проводили підступну тактику. На початку існування Директорії Української Народної Республіки представники радянської мирної делегації Х. Раковський і Д. Мануїльський дали згоду співробітничати в боротьбі з австро-німецькими військами. Вони пропонували грошову підтримку, від якої відмовився В. Винниченко як представник уряду УНР. Радянська мирна делегація під час переговорів зобов'язувалась визнати той лад, який буде встановлено новою українською владою й абсолютно не втручатися у внутрішні справи Української Народної Республіки. Але невдовзі радянські війська почали займати з боку Гомеля українську територію, брутально ігноруючи Директорію та наявні українські національні військові частини.

З іншого боку — на Катеринославщині — став діяти радянський уряд Г. П'ятакова, що розсилав письмові заклики до боротьби з Директорією. У цих листівках Директорія називалась «контрреволюційною бандою», яку Г. П'ятаков ставив поза законом і наказував усім, піймавши членів Директорії, розстрілювати «безпощадно». Започатковані радянськими військами воєнні дії на українській землі, Директорія мала можливість нейтралізувати виконанням соціально-економічних програм, виголошених у Декларації, й створення дійових чинників зростаючої підтримки уряду С. Петлюри з боку різних верств населення України. Цій можливості перешкождали дії ворожих сил серед місцевих державних й військових представників Директорії. Показово-негативну політику проводили військові сили Директорії під проводом Балбачана на Лівобережній Україні, які розганяли робітничі і селянські з'їзди, розстрілювали й порали різкими робітників і селян. Одночасно прихильно ставилися до місцевої буржуазії,

поміщиків; залишали на адміністративних посадах чиновників-гетьманців. Безчинство, сваволя балбачанівської офіцерні, яка здебільшого була з росіян та представників багатого зпролетарізованого українського сільського й міського люду, за півтора місяці цілком загітували значні прошарки робітників і селян різних національностей проти діяльності й закликів Директорії. Невдоволення частина населення України йшла в організовані заходи Селянської спілки, яку очолювали головним чином, ліві есери — «боротьбісти».

«Балбачанську» політику проводили Січові стрільці, з якими С. Петлюра цілком консолидувався. Їх спільними зусиллями у Києві було збережено «стан облоги», введений ще гетьманом, існувала цензура на пресу, заборонено збори. Тобто населення не відчувало різниці між політикою гетьмана й Директорії. Неспроможність Директорії захистити селян й робітників від сваволі і здириства з боку її місцевих органів, деяких військових угруповань, відсутність дійової роботи по задоволенню життєвих потреб трудового населення України підштовхувало його до спілки з російськими й українськими більшовиками, до схвалення політичної й організаторської роботи Рад робітничих і солдатських депутатів. Зокрема, селянство України стихійно, без урахування місцевих обставин, впроваджувало декрет про землю, робітники страйкували, вимагаючи введення свого контролю над організацією виробництва продуктів, її розподілом. Постійне наростаюче невдоволення робітників і селян політикою Директорії збільшувало анархію у селі і в місті, вело до зменшення виробництва найнеобхідніших продуктів, до зuboжіння трудового люду.

Розруха в господарському житті, безконтрольність дій різних військових угруповань на українській землі призвели до того, що за часів Директорії сталися єврейські погроми. На думку частини істориків приводом до погромів стало поширення чуток про те, начебто євреї стояли на пробільшовицьких позиціях. Більшість євреїв насправді лишалися аполітичними, або ж схилялися до меншовиків. Але фактом є те, що непропорційно багато євреїв було серед більшовиків, зокрема серед їхнього керівництва: командирів продзагонів, збирачів податків і особливо в ЧК. Документальних доказів про пряму участь С. Петлюри в тяжких злочинах проти євреїв не знайдено. Навпаки, відкриваються переконливі свідчення сучасників подій про несумісність політики, ідеології С. Петлюри, уряду УНР з єврейськими погромами, з антисемітськими поглядами, з обмеженнями євреїв у державному житті України. Так, А. Марголін, що посідав поважні посади в Центральній Раді, Директорії, був українським послом в Англії та на Паризькій мирній конференції, — залишив особисті враження від

Петлюри: «жодної демагогії, жодного хизування — лише здоровий глузд і безмежна любов до свого народу», «вельми відійшов од утопізму російської соціалістичної думки» (що на мій погляд, і дало Петлюрі можливість ефективніше боротися з погромною стихією), «тверезі державні погляди, безмежна любов до України, вміння орієнтуватися...».

У Вінницькому державному облархіві знайдені документи, з яких витікає, що в так звані «буремні роки» (1917—1919 рр.) єврейські поселення на Україні зазнавали страшних погромів від червоного козацтва (командир В. Примаков).

Петлюра вимагав від свого війська захистити євреїв. Останне заслуговує на увагу з урахуванням досить красномовного свідчення В. Винниченка, який гостро, постійно критикуючи Петлюру за різні державні справи, пише у «Заповіті борцям за свободу», що «Петлюра ніколи не був ні ідейним, ні іншим антисемітом... ставився негативно і з огидою до погромів».

Наведені документальні свідчення не можуть, на нашу думку, повністю зняти певну відповідальність з С. Петлюри, як головного Отамана військ Директорії, за ганебні дії командирів військових угруповань УНР проти мирного єврейського населення Бердичева, Житомира, Вінниці та інших міст України³¹.

За цих складних і трагічних обставин суспільного життя України окреслився перший вирішальний чинник поступового падіння авторитету Директорії: існуюча державна влада не зупинила, не покарала балбачанівського насильства над робітниками й селянами України, не попередила рішучими діями єврейських погромів. При очевидній власній неспроможності здійснювати владницькі функції Директорії в той же час не використовувала потенціал революційної, соціально активної частини українського суспільства. Навпаки, була обмежена участь (або вплив думки) селян в здійсненні демократичної аграрної політики; фактично повна влада на селі знаходилась в руках великих землевласників; професійні й громадсько-політичні права робітників були обмежені.

Другим важливим чинником краху політичної діяльності Директорії стала тактика українського радянського уряду Г. Пятакова. Підтримані політичними й військовими зусиллями більшовиків Росії, вони не допускали можливості створення демократичної форми участі селян, робітників в управлінні українською державою. Такою формою мали стати трудові ради, які б забезпечували захист від втручання Рад, робітничих і солдатських депутатів, російських більшовиків в національне життя України, гарантували б відродження національних історичних надбань в господарській й державотворчій справі. Керівні радянські діячі напрошували грубе втручання у внутрішнє життя України: вимагали пріоритетно-

го становища Рад робітничих і солдатських депутатів в суспільно-політичному житті України.

Останнє викликало хвилю не керованого націоналізму з боку отаманів, молодих людей, безмежно відданих ідеї відродження української державності. За її здійснення вони допускались зневаги до забезпечення невідкладних соціально-економічних потреб, що давало б українському народу реальне покращення його життя. Український народ втрачав надію дочекатись від Директорії бажаної землі, гарантованої роботи, мирного життя. У той же час радянська влада, більшовики постійно запевняли трудове населення України, що Директорія захищає гетьманщину. Отже, єдиним і можливим захисником селян і робітників України, твердили більшовицькі агітатори, є Ради робітничих і солдатських депутатів. У цей критичний період Директорія не зуміла відновити контроль над своїми державними і військовими силами на місцях, не забезпечила захист народу, поступово й незворотно віддалялась від справи виконання вимог трудового люду, втрачала можливість створити органи державного масового контролю, що остаточно хитнуло маси в бік Рад робітничих і солдатських депутатів, які щедро і настирливо обіцяли передати всю землю у власність селян, забезпечити надійний захист прав робітників, встановити на українській землі дійсне народовладдя³².

Директорія не полишала намірів зберегти свій вплив на політичне життя українського суспільства, а тому 22 січня 1919 року вона стала ініціатором урочистостей з нагоди офіційного проголошення злуки УНР і ЗУНР. Ця подія є «Актом торжественного проголошення соборності України»³³.

Через тиждень відбувся Трудовий конгрес, який виконував функцію Установчих зборів, тобто визначив основні питання соціально-політичного устрою соборної (об'єднаної) України.

Директорія встановила дипломатичні зв'язки з державами Антанти і навіть погоджувалась у визначених сферах на французький протекторат над Україною, який, щоправда, не мав далекосяжних наслідків через крах іноземної інтервенції на Півдні країн.

Останні кроки Директорії більше мали характер морального підтвердження статусу української державності. Їм був властивий декларативний або запізнілий характер, обумовлений тогочасними обставинами розвитку суспільного життя Української Народної Республіки. Вони вели до ускладнення стосунків між УНР та Радянською Росією, які, не буде перебільшенням, ставали відкрито ворожими і в близькому майбутньому призвели до того, що Директорія не утримала владу.

У січні 1919 року почалася друга війна Радянської Росії проти УНР. На цей час припадає катастрофічне послаблення конт-

ролю С. Петлюри, як головнокомандуючого військами УНР, за збройними силами республіки. Одночасно значна частина солдатів, що боролася проти гетьманщини, повернулася до сіл й поступово стала прихильно ставитись до закликів більшовицьких агітаторів: самовільно розподіляти землю. В цілому українське селянство все більше висловлювало невдоволення невиразною політикою Директорії. Прорадянські настрої охоплювали і міське населення. За таких обставин без особливих труднощів Радянська Росія аргументувала закономірність вторгнення Червоної Армії на українські землі тим, що воно робиться «у відповідь на прохання українських трудящих»³⁴.

На той час Червона Армія була надто потужною збройною силою. Як відомо, в жовтні 1918 року В. Ленін видав директиву створити тримільйонне радянське військо. Більша частина цієї армії билася на східному (колчаківському) фронті, але й на півдні (українському напрямі) зосереджувалися чималі сили, протистояти яким було надто важко. Якщо ще мати на увазі їх фанатичну непримиренність й постійну жорстокість до класових ворогів й націоналістів, то легко уявити їх боездатність у боротьбі проти носіїв ідеї української державності.

Радянськими з'єднаннями на Українському фронті командував В. Антонов-Овсієнко. З ними співдіяли дві українські дивізії, одна з них наступала на Київ, друга—на Харків. На багатостраждальній українській землі діяли й значні партизанські загони батька Махна, отаманів Григор'єва, Соколовського, Ю. Тютюнника, Ангела, Зеленого й інших. Їх частіше всього провокували на боротьбу з існуючою владою в УНР. А деякі партизанські загони відкрито об'єднувались із Червоною Армією. Для уряду УНР політична й військова ситуація стрімко погіршувалась: 2 лютого 1919 р. Директорія залишила Київ і переїхала у Вінницю. 5 лютого—Київ здобули Богунський і Таращанський радянські полки³⁵.

Керівництво суспільним життям України перейшло до радянського уряду. Його переважну більшість складали російські комуністи, а очолив радянський уряд України Х. Раковський. За час його існування—січень—серпень 1919 року—було допущено багато політичних помилок та свідомого ігнорування ідеї українського відродження: хліб вивозили з українського села до Росії, як за часів німецької окупації; інтенсивно ліквідувались приватні сільські господарства, а натомість створювались комуні, тесзи, в господарській, в державній, в освітніх сферах скорочувалось або ж припинялось функціонування української мови. Наслідки цього було неважко передбачити: селянські партизанські загони, що лише кілька місяців тому билися на боці більшовиків, тепер під проводом «боротьбистів» та свідомих українських соціал-демократів почали масово повставати проти них, робітники, інтелігенція групувались

в опозицію до радянських урядових кіл. Особливо вирішальним в цій боротьбі було те, що в березні Червону Армію перестали підтримувати збройні угруповання на чолі з Махно і Григор'євим. До літа майже все українське село повстало проти більшовиків.

Одночасно з березня 1919 року війська Директорії (кістяком яких була Українська Галиційська армія—УГА) розпочали наступ проти більшовицьких військових сил на Волині, який став особливо потужним, коли в червні на українські землі рушив новий загарбник. Це була Біла армія на чолі з А. Денікіним, яка до липня захопила велику частину Лівобережжя. Водночас реорганізована армія С. Петлюри разом з УГА відновлювала свій контроль на правобережних землях України. Нездатні чинити опір більшовики за наказом В. Леніна ліквідували в середині 1919 р. другий український радянський уряд, а більшість його членів повернулася до Москви. 30—31 серпня 1919 року петлюрівські й денікінські військові частини підійшли до околиць Києва.

Ця подія була найвищим й останнім піднесенням визвольної війни українства, УНР й ЗУНР проти політики зверхності Радянської Росії. Ускладнювали становище прихильників ідеї державної незалежності України зростаючі розбіжності між політичними й військовими лідерами Західної Української Народної республіки й УНР. Директорія вважала себе головним всеукраїнським урядом, що складався із представників більш лівих соціалдемократичних партій. Одночасно цей уряд не відзначався чітким, динамічним планом політичного, військового й соціально-економічного керівництва. Західний (Галицький уряд мав сильну армію, ефективніший апарат управління, який спирався на ліберальні партії з виразними консервативними тенденціями. Галичани мали більш високу організованість й національну свідомість.

Ці розбіжності призвели до того, що галиційські війська 31 серпня 1919 р. не ввійшли в Київ, оскільки там хазяйнували денікіпці, яких галичани не вважали своїми суперниками; зі свого боку керівники білогвардійськими військами оголосили своїми ворогами петлюрівські й більшовицькі сили. За таких обставин недалекоглядні дії галичан, їх ігнорування пропозиції С. Петлюри щодо спільного виступу українських збройних сил проти навали білогвардійських загарбників стрімко погіршили політичне становище УНР, яка на кінець 1919 року опинилась в щільному ворожому оточенні білогвардійських, радянських, польських й румунських військових угруповань. На українській землі розгорнулось жорстоке збройне змагання між інтервентами; набирало силу грізне протистояння різних класів верств населення українського суспільства. Особливої гостроти набирала боротьба радянських військ з білогвардійцями й національними українськими силами.

Не маючи надії на свої сили, уряд УНР, С. Петлюра (він з лютого 1919 року очолив Директорію) у квітні 1920 року уклали союзницьку угоду з Польщею (так званий Варшавський договір). Спільні дії польських й українських збройних сил забезпечили тимчасовий, надто не тривкий успіх: 6 травня союзницькі сили, що налічували близько 65 тис. поляків і 15 тис. українців, оволоділи Києвом. У керівників УНР, зокрема С. Петлюри, були надії на термінову, зростаючу підтримку настроєного проти радянської влади українського селянства.

Але більшість незаможного селянства не брала участі у воєнних діях союзників, так як зневірилися дочекатись від уряду С. Петлюри гарантій на справедливий перерозподіл землі, її юридичного закріплення у приватну власність. Частину українського люду відвернув від С. Петлюри його зв'язок із Польщею Ю. Пілсудського, Директорія не отримала й очікуваної допомоги від країн Антанти, їх більше турбували власні внутрішні проблеми та помітне зміцнення радянської влади в Росії.

У червні 1920 року розпочався масовий контрнаступ Червоної Армії проти польських військових з'єднань. Величезна чисельна й тактична перевага радянських військ обумовила різке погіршення стану польської армії на українській землі, відбувся розрив між поляками й збройними загонами УНР. Останні розрослись до 35-тисячної східноукраїнської армії, яка одна продовжувала нерівну боротьбу з чисельними радянськими військами. 10 листопада 1920 р. регулярна армія УНР залишила землі Радянської України і перебазувалася на територію, контрольовану поляками. З цього часу повна воєнна перевага Червоної Армії над Польщею та іншими супротивниками за володіння українською землею стала безсумнівним політичним фактом. 18 березня 1921 року було підписано Ризький договір про поділ України між Радянською Росією і Польщею Ю. Пілсудського по Збручу і Случі.

Однак виступи проти Радянської влади на українській землі відбувались протягом всього 1921 року. Боротьбу за незалежну Україну вели загоны, що налічували до 40 тис. чоловік, які очолювали Н. Махно, Ю. Тютюнник та ряд інших ватажків національно-визвольного руху. Їх не чітка соціальна політика, не стабільний суспільний ідеал не сприяли згуртованості й одностайності військових дій, які поступово прийняли характер звичайних безперспективних партизанських змагань із переважаючими регулярними збройними силами Червоної Армії³⁶. Наприкінці 1921 року радянські військові сили остаточно зламали опір учасників національно-визвольного руху в Україні. На цей час Радянська влада не тільки отримала верх над тими, хто беззастережно із зброєю виступив на захист незалежності соборної України, а й цілком підпорядкувала українське соціальне життя.

Отже, відстоювання української державної незалежності під час існування Директорії було ускладнено досить не сприятливими вагомими обставинами. Перша: визначились і зміцніли зовнішні сили, які із своїх політичних або ж націонал-шовіністичних позицій виступали проти розбудови суверенної Української держави (серед них слід виділити політичні, військові, урядові сили царської та Радянської Росії, Польщі, Румунії, країн Антанти та Четвертого союзу); друга: безрезультатні очікування селян, робітників від Директорії задоволення своїх соціально-економічних вимог; третє: наявність протиріччя між уявленнями українських політичних партій щодо шляхів суспільного розвитку України; четверта: фактична протидія місцевих й військових керівників здійсненню соціально-економічних намірів Директорії; п'ята: глибоке непорозуміння між керівництвом збройними силами УНР і ЗУНР; шоста: відсутність громадського миру й порозуміння між урядом С. Петлюри і різними верствами населення України. Не сприятливі обставини суспільного життя України в 1918—1920 рр. були ускладнені трагічними подіями промадянської війни й іноземної інтервенції. А все разом, в підсумку, тяжко нашкодили справі захисту та збереженню суверенного державного утворення українського народу.

Отже, період важких змагань в 1917—1920 рр. за відродження держави українського народу посідає чільне місце в історії народу, в національній історії і вчить прийдешні покоління пам'ятати основні обставини цих подій.

В 1917—1920 рр. значна кількість українського народу була не достатньо свідомо, або ж не докінця розумілась у важливості національної, економічної незалежності, рівноправних стосунків із сусідніми державами (в т. ч. із Росією).

Розв'язання проблем розбудови національної державності вимагало від керівних діячів Української Народної Республіки узгодженої роботи із провідниками основних політичних й громадських організацій та утворень. Головною метою їх спільної діяльності мусила б стати не тільки політична й просвітницька робота, а, головне, здійснення радикальної земельної реформи, соціальний захист різних класів і верств населення України.

Великі труднощі у забезпеченні сприятливих обставин державницькій справі українців створила активна агітаційна й пропагандистська діяльність партії більшовиків. Рад робітничих і солдатських депутатів, забезпечена воєнним тиском. Оскільки керівники УНР не спромоглися практично здійснити соціально-економічні зміни в інтересах трудових верств населення, гасла, обіцянки партії більшовиків, Рад робітничих і солдатських депутатів дійсно ставали все привабливішими, заохочуючими для зростаючої частки народу України.

Такими є, на нашу думку, уроки періоду 1917—1920 рр., які слід пам'ятати і враховувати українству в подальшій своїй історичній діяльності.

ДОКУМЕНТИ

ПЕРШИЙ УНІВЕРСАЛ*

Універсал Української Центральної Ради до українського народу, на Україні й поза Україною сущою.

Народе Український! Народе селян, робітників, трудящого люду!

Волею своєю ти поставив нас, Українську Центральну Раду, на сторожі прав і вольностей української землі.

Найкращі сини твої, виборні люди від сел, від фабрик, від солдатських казарм, од усіх громад і товариств українських вибрали нас, Українську Центральну Раду, й наказали нам стояти й боротись за ті права та вольности.

Твої, Народе, виборні люди заявили свою волю так:

Хай буде Україна вільною. Не одділяючись від усієї Росії, не розриваючи з державою російською, хай народ український на своїй землі має право сам порядкувати своїм життям. Хай порядок і лад на Україні дають вибрані вселюдним, рівним, прямим і тайним голосуванням Всенародні Українські Збори (Сойм). Всі закони, що повинні дати той лад тут у нас, на Україні, мають право видавати тільки наші Українські Збори.

Ті ж закони, що мають лад давати по всій Російській державі, повинні видаватися у Всеросійським Парламенті.

* Друкуються за оригіналом без врахування норм сучасної орфографії та пунктуації.

Ніхто краще нас не може знати, чого нам треба, й які закони для нас кращі.

Ніхто краще наших селян не може знати, як порадкувати своєю землею. І через те ми хочемо, щоб після того, як буде одібрано по всій Росії поміщицькі, казенні, царські, монастирські та інші землі у власність народів, як буде видано про це закон на Всеросійським Учредительнім Зібранні, право порадкування нашими українськими землями, право користування ними належало тільки нам самим, нашим Українським Зборам (Соймові).

Так сказали виборні люди з усієї Землі Української.

Сказавши так, вони вибрали з поміж себе нас, Українську Центральну Раду, й наказали нам бути на чолі нашого народу, стояти за його права й творити новий лад вільної автономної України.

І ми, Українська Центральна Рада, вволили волю свого народу, взяли на себе великий тягар будови нового життя й приступили до тієї великої роботи.

Ми гадали, що Центральне Російське Правительство простягне нам руку в сій роботі, що в згоді з ним ми, Українська Центральна Рада, зможемо дати лад нашій землі.

Але Тимчасове Російське Правительство одкинуло всі наші домагання, одпхнуло простягнену руку українського народу.

Ми вислали до Петрограду своїх делегатів (послів), щоб вони представили Російському Тимчасовому Правительству наші домагання.

А найголовніші домагання ті були такі:

Щоб Російське Правительство прилюдно окремим актом заявило, що воно не стоїть проти національної волі України, проти права нашого народу на Автономію.

Щоб Центральне Російське Правительство по всіх справах, що торкаються України, мало при собі нашого комісаря по українських справах.

Щоб місцева власть на Україні була об'єднана одним представником від Центрального Російського Правительства, се-б-то вибраним нами комісаром на Україні.

Щоб певна частина грошей, які збираються в Центральну Казну з нашого народу, була віддана нам, представникам сього народу, на національно-культурні потреби його.

Всі ці домагання наші Центральне Російське Правительство одкинуло.

Воно не хотіло сказати, чи признає за нашим народом право на Автономію, та право самому порадкувати своїм життям. Воно ухилилось од відповіді, одіславши нас до майбутнього Всеросійського Учредительного Зібрання.

Центральне Російське Правительство не хотіло мати при со-

бі нашого комісаря, не схотіло разом з нами творити новий лад. Так само не схотіло признати комісаря на всю Україну, щоб ми могли разом з ним вести наш край до ладу й порядку.

І гроші, що збираються з нашої землі, одмовилось повернути на потреби нашої школи, освіти й організації.

І тепер, Народе Український, нас приневолено, щоб ми самі творили нашу долю. Ми не можемо допустити край наш на безладдя та занепад. Коли Тимчасове Російське Правительство не може дати лад у нас, коли не хоче стати разом з нами до великої роботи, то ми самі повинні взяти її на себе. Це наш обов'язок перед нашим краєм і перед тими народами, що живуть на нашій землі.

І через те ми, Українська Центральна Рада, видаємо цей Універсал до всього нашого народу й оповіщаємо: однині самі будемо творити наше життя.

Отже, хай кожен член нашої нації, кожен громадянин села чи города однині знає, що настав час великої роботи.

Од сього часу кожне село, кожна волость, кожна управа повітова чи земська, яка стоїть за інтереси українського народу, повинна мати найтісніші організаційні зносини з Центральною Радою.

Там, де через якісь причини адміністративна влада зосталась у руках людей, ворожих до українства, приписуємо нашим громадянам повести широкую, дужу організацію та освідомлення народу, й тоді перевибрати адміністрацію.

В городах і тих міснях, де українська людність живе всуміні з іншими національностями, приписуємо нашим громадянам негайно прийти до згоди й порозуміння з демократією тих національностей і разом з ними приступити до підготовки нового вільного життя.

Центральна Рада покладає надію, що народи неукраїнські, що живуть на нашій землі, також дбатимуть про лад та спокій у нашім краю й у цей тяжкий час вседержавного безладдя дружно, одностайно з нами стануть до праці коло організації автономії України.

І коли ми зробимо цю підготовчу організаційну роботу, ми скличемо представників від усіх народів землі української й виробимо закони для неї. Ті закони, той увесь лад, який ми підготуємо, Всеросійське Учредительне Зібрання має затвердити своїм законом.

Народе Український! Перед твоїм вибраним органом — Українською Центральною Радою стоїть велика й висока стіна, яку їй треба повалити, щоб вивести народ свій на вільний шлях.

Треба сил для того. Треба дужих, сміливих рук. Треба великої народної праці. А для успіху тої праці насамперед потрібні великі кошти (гроші). До сього часу український народ

усі кошти свої оддавав у Всеросійську Центральну Казну, а сам не мав, та не має й тепер від неї того, що повинен би мати за це.

І через те ми, Українська Центральна Рада, приписуємо всім організованим громадянам сел і городів, усім українським громадським управам і установам 31-го числа місяця липня (юля) накласти на людину особливий податок на рідну справу й точно, негайно й регулярно пересилати його в скарбницю Української Центральної Ради.

Народе Український! У твоїх руках доля твоя. В цей трудний час всевітнього безладдя і розпаду докажи своєю одностайністю й державним розумом, що ти, народ робітників, народ хліборобів, можеш гордо й достойно стати поруч з кожним організованим, державним народом, як рівний з рівним.

Ухвалено: Київ, Року 1917, місяця червня (юня) числа 10'.

ДРУГИЙ УНІВЕРСАЛ

Громадяне української землі! Представники Тимчасового Правительства повідомили нас про ті конкретні заходи, які задумує перевести Тимчасове Правительство в справі управи Україною до Установчих зборів. Тимчасове правительство, стоячи на сторожі завойованих революційним народом свобод, признаючи за кожним народом право на самоозначення та полишаючи остаточно усталення його форми Установчим Зборам, простягає руку представникам української демократії й Центральній Українській Раді та закликає в порозумінню з ним творити нове життя України на добро всієї революційної Росії.

Ми, Центральна Українська Рада, стоячи, як все, за тим, щоб не відривати України від Росії та щоб разом з усіма її народами змагати до піднесення й розвитку цілої Росії та до єдності її демократичних сил, з задоволенням приймаємо заклик правительства до єдності й сповіщаємо всіх громадян України, що вибрана українським народом через його революційні організації Центральна Українська Рада незабаром буде доповнена на справедливих основах представниками інших народностей, які живуть на Україні через їхні революційні організації, і тоді буде тим єдиним найвищим органом революційної демократії України, що заступатиме інтереси цілого населення нашого краю.

Доповнена Центральна Українська Рада виділить наново поміж себе окремий відповідальний перед нею Генеральний Секретаріат, який буде предложений до затвердження тимчасовому правительству в характері представника найвищої краєвої влади тимчасового правительства на Україні. Всім органі будуть зосереджені ці права й засоби, щоб він яко

представник демократії на цілій Україні й рівночасно jako найвищий краєвий орган управи міг виповнити складну роботу організації й будування життя всього краю в згоді з цілою революційною Росією.

У згоді з іншими національностями України й діючи на полі державної управи jako орган тимчасового правительства, Генеральний Секретаріат Центральної Ради твердо йтиме шляхом закріплення нового ладу, витвореного революцією.

Змагаючи до автономного устрою України, Центральна Українська Рада в порозумінню з національними меншостями України приготувлятиме проекти законів про автономний лад України для предложення їх на затвердження Установчим Зборам.

Зважаючи, що утворення краєвого органу тимчасового правительства на Україні забезпечує бажане наближення управи краєм до потреб місцевого населення в межах, можливих до Установчих Зборів, і думаючи, що доля всіх народів Росії тісно зв'язана з загальними здобутками революції, ми рішуче відкидаємо проби самочинного здійснювання автономії України до всеросійських Установчих Зборів.

Що ж торкається комплектування українських військових частей, Центральна Українська Рада матиме своїх представників при кабінеті міністра війни, в генеральнім штабі й при верховнім головнокомандуючим для участі при комплектуванні окремих частей виключно українцями, оскільки заходи в сім напрямі на думку міністра війни, будуть можливі з технічного боку без порушення бойової здатности армії.

Сповідіаючи про се громадян України, ми твердо віримо, що українська демократія, яка наділила нас своєю волею, разом з революційним правительством доложить усіх своїх сил, щоб довести край і зокрема Україну до остаточної побіди революції. Українська Центральна Рада.

У Києві 1917 року. 3 липня².

ТРЕТІЙ УНІВЕРСАЛ

Народе український і всі народи України!
Тяжка й трудна година впала на землю Російської Роспубліки. На півночі в столицях іде межиусобна й кривава боротьба. Центрального правительства нема й по державі шириться безвласть, безлад і руїна.

Наш край так само в небезпеді. Без власті, дужої, єдиної,

Народньої України також може впасти в безодню усобиці, різні, занепаду.

Народе український! Ти разом з братніми народами України поставив нас берегти права, здобуті боротьбою, творити лад і будувати все життя на нашій землі. І ми, Українська Центральна Рада, твоєю волею, в ім'я творення ладу в нашій країні, в ім'я рятування всієї Росії, оповіщаємо:

Віднині Україна стає Українською Народньою Республікою.

Не відділяючись від Російської Республіки й зберігаючи єдність її, ми твердо станемо на нашій землі, щоб силами нашими допомогти всій Росії, щоб уся Російська Республіка стала федерацією рівних і вільних народів.

До Установчих Зборів України вся власть творити лад на наших землях, давати закони й правити належить нам, Українській Центральній Раді, й нашому правительству — Генеральному Секретаріатові України.

Маючи силу й власть на рідній землі, ми тою силою й властю станемо на сторожі прав і революції не тільки нашої землі, але й усеї Росії.

Ото ж оповіщаємо:

До території Народньої Української Республіки належать землі, заселені в більшості українцями: Київщина, Поділля, Волинь, Чернігівщина, Полтавщина, Харківщина, Катеринославщина, Херсонщина, Таврія (без Криму). Остаточне визначення границь Української Народньої Республіки, як щодо прилучення частин Курщини, Холмщини, Вороніжчини, так і сумежних губерній і областей, де більшість населення українська, має бути встановлене по згоді зорганізованої волі народів.

Всіх же громадян сих земель оповіщаємо:

Віднині на території Української Народньої Республіки існуюче право власности на землі поміщицьких й інші землі нетрудових хазяйств сільськогосподарського значіння, а також на удільні, монастирські, кабінетські та церковні землі — касується.

Признаючи, що землі ті єсть власність усього трудового народу й мають перейти до нього без викупу, Українська Центральна Рада доручає генеральному секретареві земельних справ негайно виробити закон про те, як поряdkувати земельним комітетам, обраним народом, тими землями до Українських Установчих Зборів.

Праця робітництва в Українській Народній Республіці має бути негайно упорядкована. А зараз оповіщаємо.

На території Народньої Республіки України від сього дня встановлюється по всіх підприємствах вісім годин праці.

Тяжкий і грізний час, який перебуває вся Росія, а з нею й наша Україна, вимагає доброго упорядкування виробництва,

рівномірного розділення продуктів споживання й кращої організації праці. І через те приписуємо Генеральному Секретарству праці від сього дня разом з представництвом від робітництва встановити державну контролю над продукцією на Україні, пильнуючи інтересів як України, так і цілої Росії.

Четвертий рік на фронтах ллється кров і гинуть марно сили всіх народів світу. Волею й іменем Української Республіки ми, Українська Центральна Рада, станемо твердо на тому, щоб мир встановлено якнайшвидше. Для того ми вживемо рішучих заходів, щоб через Центральне Правительство примусити й спільників і ворогів негайно розпочати мирні переговори.

Так само будемо дбати, щоб на мирному конгресі права українського народу в Росії й поза Росією в замиренню не нарушено. Але до миру кожен громадянин Республіки України, разом з громадянами всіх народів Російської Республіки, повинен стояти твердо на своїх позиціях, як на фронті, так і в тилу.

Останніми часами ясні здобутки революції затемнено відновленою карою на смерть. Оповідчаємо:

Віднині на землі Української Республіки смертна кара касується.

Всім ув'язненим і затриманим за політичні виступи, зроблені до сього дня, як уже засудженим, так і незасудженим, а також і тим, хто ще до відповідальности не потягнений, дається повна амністія. Про се негайно буде видано закон.

Суд на Україні повинен бути справедливий, відповідний духу народу.

З тою метою приписуємо Генеральному Секретарству судових справ зробити всі заходи, упорядкувати судівництво й привести його до згоди з правними поняттями народу.

Генеральному Секретарству внутрішніх справ приписуємо:

Вжити всіх заходів до закріплення й поширення прав місцевого самоврядування, що являються органами найвищої адміністративної влади на місцях, і до встановлення найтіснішого зв'язку й співробітництва його з органами революційної демократії, що має бути найкращою основою вільного демократичного життя.

Так само в Українській Народній Республіці мають бути забезпечені всі свободи, здобуті всеросійською революцією: свобода слова, друку, віри, зібрань, союзів, страйків, недоторканости особи й мешкання, право й можливість уживання місцевих мов у зносинах з усіма установами.

Український народ, сам довгі літа боровшись за свою національну волю й нині її здобувши, буде твердо охороняти волю національного розвитку всіх народностей, на Україні сущих, тому оповіщаємо: що народам великоруському, єврейському,

польському й іншим на Україні признаємо національно-персональну автономію, для забезпечення їм права та свободи самоврядування в справах їх національного життя. Та доручаємо нашому Генеральному Секретарству національних справ подати нам у найближчій часі законопроект про національно-персональну автономію.

Справа харчова є корінь державної сили в сей тяжкий і відповідальний час. Українська Народня Республіка повинна напружити всі свої сили й рятувати, як себе, так і фронт і ті частини Російської Республіки, які потребують нашої допомоги.

Громадяне! Іменем Народньої Української Республіки в федеративній Росії, ми, Українська Центральна Рада, кличемо всіх до рішучої боротьби з усяким безладдям і руйніцтвом та до дружнього великого будівництва нових державних форм, які дадуть великій і знеможеній Республіці Росії здоровля, силу й нову будучність. Вироблення тих форм має бути проведене на Українських і Всеросійських Установчих Зборах.

Днем виборів до Українських Установчих Зборів призначено 27 грудня 1917 (9 січня н. ст. 1918) року, а днем скликання їх — 9 (22 н. ст.) січня 1918 року.

Про порядок скликання Українських Установчих Зборів негайно видано буде закон.

У Київ 7 (20) листопада 1917 р³.

ЧЕТВЕРТИЙ УНІВЕРСАЛ

Народе України!

Твоею силою, волею, словом утворилась на Українській Землі вільна Українська Народня Республіка. Здійснилася давня мрія Твоїх батьків, борців за волю й право робочого люду!

Та в трудну годину народилась воля України. Чотири роки жорстокої війни обезсилили наш край і народ. Фабрики не виробляють товарів. Підприємства здержують свою працю, залізні дороги розбиті, гроші падають у ціні. Скількість хліба зменшується. Наступає голод. По краю розмножилися ватаги грабіжників і убійників, особливо, коли з фронту рушило російське військо, творячи криваву різню, безлад і руйну на нашій землі.

З приводу всього того не могли відбутися вибори до Українських Установчих Зборів у визначенім нашим попереднім Універсалом реченці й не могли відбутися ті Збори, визначені на нішній день, щоб перебрати з наших рук тимчасову найвищу революційну владу над Україною, установити лад у нашій Народній Республіці й zorganizувати нове Правительство.

А тим часом петроградське Правительство Народніх Комісарів виповіло війну Україні, щоб повернути вільну Українську Рес-

публіку під свою владу, і посилає на наші землі свої війська — червону гвардію, большевиків, які граблять хліб у наших селян і без ніякої заплати вивозять його в Росію, не зоставляючи навіть зерна, приготовленого на засів, убивають невинних людей і сіють усюди анархію, убийство й злочин.

Ми, Українська Центральна Рада, робили всякі заходи, щоб не допустити до тої братовбивчої війни двох сусідніх народів, але петроградське Правительство не пішло нам назустріч і веде далі криваву боротьбу з нашим народом і Республікою.

Крім того те ж саме петроградське Правительство Народніх Комісарів починає проволікати заключення мира й закликає до нової війни, називаючи її «святою». Знов поллється кров, знов нещасний робочий люд буде мусіти приносити в жертву своє життя.

Ми, Українська Центральна Рада, вибрана з'їздами селян, робітників і салдатів України, в ніякім разі не можемо згодитися на те, ніяких війн піддержувати не будемо, бо український народ бажає мира й мир повинен прийти можливо як найскорше.

Та для того, щоб ні російське Правительство, ні ніяке инше не ставило перешкод Україні в установленню того бажаного мира, для того, щоб повести свій край до ладу, творчої праці, закріплення революції й нашої волі, ми, Українська Центральна Рада, оповіщаємо всім горожанам¹. України:

Віднині Українська Народня Республіка стає самостійною, від нікого незалежною, вільною, суверенною Державою Українського народу.

З усіма сусідніми державами, а саме: Росією, Польщею, Австрією, Румунією, Туреччиною й иншими ми бажаємо жити в згоді й приязні, але ніяка з них не може вміщуватися в життя самостійної Української Республіки.

Владу у ній буде належати тільки до народу України, іменем якого, поки зберуться Українські Установчі Збори, будемо правити ми, Українська Центральна Рада, представництво робочого народу — селян, робітників і салдатів та виконуючий орган, який віднині буде називатися Радою Народніх Міністрів.

І отсе, перш усього, поручаємо Правительству нашої Республіки, Раді Народніх Міністрів, від сього дня вести початі вже мирові переговори з осередніми державами вповні самостійно й довести їх до кінця, не звертаючи уваги на ніякі перешкоди з боку яких небудь инших частей бувшої російської імперії, та встановити згоду, щоб наш край почав своє життя в спокою й мирі.

Щодо так званих большевиків і инших напасників, які розграблюють і руйнують наш край, то поручаємо Правительству

Української Народньої Республіки твердо й рішучо взятися за боротьбу з ними, а всіх громадян нашої Республіки закликаємо, щоб вони, не жаліючи свого життя, обороняли добробут і волю нашого народу. Народня Українська Держава повинна бути очищена від насланих з Петрограду наємних наїздників, які нарушують права Української Республіки.

Безмірно тяжка війна, почата буржуазними правительствами, вимучила наш народ, винищила наш край, знівечила добробут. Тепер сьому треба покласти край.

Одночасно з тим, коли армія буде демобілізуватися, поручаємо розпустити салдатів, а після затвердження мирових договорів розпустити армію зовсім, на місце постійної армії завести народню міліцію, щоб наше військо служило обороні робочого люду, а не забаганкам пануючих верств.

Знищені війною й демобілізацією місцевості мають бути відбудовані при помочи державного скарбу.

Коли наші вояки вернуться додому, народні ради — громадські й повітові й городські думи мають бути перевибрані в часі, який буде установлений, щоб і вони мали в них голос. Між тим, щоб установити таку владу, до якої мали-б довіряти й яка спіралася-б на всі революційно-демократичні верстви народу; має Правительство додати до помочи місцевим самоврядуванням ради робіничо-селянських і салдатських депутатів, вибраних із місцевих людей.

В земельних справах комісія, вибрана на останній сесії Центральної Ради, вже виробила закон про передачу землі трудовому народові без викупу, прийнявши за основу скасування власности й соціалізацію землі згідно з нашою постановою на 7 сесії.

Сей закон буде розглянено за кілька днів на повній сесії Центральної Ради й Рада Міністрів уживе всіх способів, щоб передати землі земельними комітетами в руки трудящих відбулася ще з початком весняних робіт.

Ліси, води й усі підземні багатства, як добро українського трудового народу, переходять у розпорядження Народньої Української Республіки.

Війна забрала для себе всі трудові сили нашої країни. Більшість підприємств, фабрик і робітень⁵ виробляли тільки те, що було необхідне для війни, й народ zostався зовсім без товарів. Тепер війні кінець.

Раді Народніх Міністрів поручаємо негайно пристосувати всі заводи й фабрики до мирних обставин, до виробу продуктів, необхідних для робочих мас.

Та сама війна дала сотки тисяч безробітних і інвалідів. В самостійній Народній Республіці України не повинен страждати

ні один трудящий чоловік. Правительство Республіки має підняти промисел держави, має зачати творчу роботу по всіх галузях, де всі безробітні могли б найти працю й приложити свої сили, й прийняти всі міри для забезпечення покаліченим і потерпівшим від війни.

При старім ладі торговці й всілякі посередники наживали на бідних, пригноблених клясах надмірні капітали.

Відтепер Українська Народня Республіка бере в свої руки найважніші області торгівлі й усі доходи з неї обертає на користь народу.

Торговлю товарами, які мається привозити зза границі й вивозити за границю, вестиме сама наша держава, щоб не було такої доріжні, через яку завдяки спекулянтам терплять найбідніші верстви.

Для виконання сього поручаємо Правительству Республіки виробити й представити до затвердження закони про се, а також про монополі заліза, вугля, шкур, тютюну й інших продуктів і товарів, з котрих податки найбільше обтяжували робочі кляси в користь нетрудових.

Так само поручаємо установити державно-народню контролю над усіма банками, що через кредити нетрудовим клясам помагали експлуатувати трудові маси. Відтепер кредитова поміч банків має йти передовсім на піддержку трудовому населенню й на розвиток народнього господарства Української Народньої Республіки, а не для спекуляції й ріжнородної банкової експлуатації.

На ґрунті анархії, неспокоїв у життю й недостачі продуктів зростає невдоволення серед деяких частин населення. Тим невдоволенням користуються ріжні темні сили й тягнуть неосвідомлених людей до старих порядків. Сі темні протиреволуційні сили бажають знову піддати всі вольні народи під одно царське ярмо — Росії. Рада Народніх Міністрів повинна безпощадно боротися з усіма контрреволуційними силами й кожного, хто призиває до повстання проти самостійної Української Народньої Республіки й до повороту старого ладу, — карати яко за державну зраду.

Всі демократичні свободи, проголошені Третім Універсалом Української Центральної Ради, потверджується й окремо проголошується: в самостійній Українській Народній Республіці всі народи користуються правом національно-персональної автономії, яку признано за ними законом 22 січня.

Все перечислене в Універсалі, чо не всіємо виконати ми, Центральна Рада й наша Рада Міністрів, у найблищій тижні виконають, справдять і до оконченого ладу доведуть Українські Установчі Збори.

Ми поручаємо всім нашим громадянам перевести вибори як найбільш енергічно, підняти всі зусилля, щоб підрахунок голосів

був закінчений як найскорше, щоб за пару тижнів зібралися наші Установчі Збори,—найвищий господарь і управитель нашої землі й Конституцією нашої незалежної Української Народньої Республіки закріпили свободу, порядок і добробут на добро всього трудового народу її, на тепер і на будучі часи. Сей найвищий наш орган має рішити про федеративну зв'язь з народними республіками колишньої російської імперії. До того ж часу всіх горожан самостійної Української Народньої Республіки зазиваємо стояти непохитно на сторожі добутої свободи й прав нашого народу й усіма силами боронити свою долю від усіх ворогів селянсько-робітничої Української Республіки. Українська Центральна Рада. У Києві. 9 (22) січня 1918 р.⁶

Загальний вислід.

Здійснювати, намічені I—IV універсалом суспільні завдання, Центральній Раді, Генеральному Секретаріату приходилося в надто складних, несприятливих умовах, а саме: постійні виступи заможних і бідних людей республіки, які по-різному уявляли шлях задоволення своїх інтересів до землі, до роботи промислових підприємств, звернення до культурного і духовного надбання попередників; значні ускладнення й перешкоди намірам Центральної Ради створювали дії внутрішніх й зовнішніх сил, що стали супроти становлення суверенної, соборної України; несприятливим чинником була атмосфера недовіри, незгоди, непослідовності і поспіху, що створювали молоді лідери українського національно-визвольного руху своєю амбітністю, недостатньою обізнаністю в практиці державної роботи, в тонкощах керівництва центральним й місцевими органами влади. За таких обставин переважна кількість заходів, намірів, оголошених Універсалами УНР, не були здійснені, що не зменшує цінності історичних уроків, досвіду законодавчої роботи, яка не була позбавлена дійсності, мужньої боротьби за державну, політичну й національну свободу України.

¹ Винниченко В. Відродження нації.—Київ; Відень, 1920. Ч. I.—С. 219—224.

² Винниченко В. Відродження нації.—Ч. I.—С. 279—282.

³ Винниченко В. Відродження нації.—Ч. II.—С. 74—80.

⁴ Мається на увазі «громадянам».

⁵ Майстерень.

⁶ Винниченко В. Відродження нації.—Ч. II.—С. 244—252.

КОНСТИТУЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ

(статут про державний устрій права і вольності УНР)*

1. Відновивши своє державне право, яко Українська Народна Республіка, Україна, для кращої оборони свого краю, для певнішого забезпечення права і охорони вільностей, культури і добробуту своїх громадян, проголосила себе і нині єсть державою суверенною, самостійною і ні від кого незалежною.

2. Суверенне право в Українській Народній Республіці належить народові України, себто громадянам УНР всім разом.

3. Це своє суверенне право народ здійснює через Всенародні Збори України.

4. Територія УНР неподільна, і без згоди Всенародних Зборів в 2/3 голосів присутніх членів не може відбутись ніяка зміна в границях Республіки або в правнодержавних відносинах якоїсь території до Республіки.

5. Не порушуючи єдиної своєї власті, УНР надає своїм землям, волостям і громадам права широкого самоврядування, додержуючи принципу децентралізації.

6. Націям України УНР дає право на впорядкування своїх культурних прав в національних межах.

II. ПРАВА ГРОМАДЯН УКРАЇНИ

7. Громадянином УНР вважається кожна особа, яка це право набула порядком, приписаним законами УНР.

8. Громадянин УНР не може бути разом з тим громадянином іншої держави.

9. Громадянин УНР може зложити з себе громадські права заявою до уряду УНР з захованням приписаного законом порядку.

* Збережена орфографія оригіналу.

10. Позбавити громадянських прав громадянина УНР може тільки постановою Суду Республіки.

11. Актова, громадянська і політична правомочність громадянина УНР починається з 20 літ. Ніякої різниці в правах і обов'язках між чоловіком і жінкою право УНР не знає.

12. Громадянин в УНР рівні в своїх громадянських і політичних правах. Уродження, віра, національність, освіта, майно, оподаткування не дають ніяких привілеїв в них. Ніякі титули в актах і діловодстві УНР вживатися не можуть.

13. Громадянин УНР і ніхто інший не може бути затриманий на території її без судового наказу інакше, як на гарячій вчинку. Але і в такому разі він має бути випущений не пізніше, як за 24 години, коли суд не встановить якогось способу його затримання.

14. Громадянин УНР і ніхто інший на території її не може бути покараний смертю, а ні відданий яким-небудь карам по тілу, або іншим актам, які понижують людську гідність, ані підпасти конфіскації майна, як карі.

15. Домашнє огнище признається недоторканим. Ніяка ревізія не може відбутися без судового наказу. В наглих випадках можуть органи правної охорони порушити недоторканість і без судового наказу; однак і в тім випадку має бути на жадання громадянина доставлений судовий наказ не далі, як на протязі 48 годин по довершенню ревізії.

16. Установлюється листова тайна. Органам державної влади не вільно відкривати листів без судового наказу, як у випадках законом означених.

17. Громадянин УНР і ніхто інший на території її не може бути обмежений в правах слова, друку, сумління, організації, страйку, скільки він не переступає при тім постанов карного права.

18. Кожний громадянин УНР і всі інші на її території мають повну свободу перемін місця пробування.

19. Постанови § 14, 16, 17, 18 і 19 не торкаються нормовання спеціальними законами виймкового стану, який можна встановити лише кожен раз окремим законом, згідно § 79—80.

20. Лише громадяни УНР користуються з усією повноти громадянських і політичних прав, беруть участь в орудуванні державним і місцевим життям через активну і пасивну участь у виборах до законодатних установ і органів місцевого самоврядування.

21. Активне і пасивне право участі у виборах, як до законодатних органів УНР, так і до всіх виборчих органів місцевого і громадського самоврядування, мають всі громадяни УНР, коли їм до дня виконання виборчого акту вийде двадцять літ. Виймок творять признані Законом за безумних або божевільних, котрі

знаходяться під опікою. Які карні переступства тягнуть позбавлення виборчого права, про те рішають Всенародні Збори звичайним законодавчим порядком. Ніяких інших обмежень виборчого права не може бути. Окремі постанови про права громадянства нормує спеціальний закон.

III. Органи власті Української Народної Республіки

22. Вся власть в УНР походить від народу, а здійснюється в порядку, установленим цим статутом.

23. Верховним органом власті УНР являються Всенародні Збори, які безпосередньо здійснюють вищу законодавчу власть в УНР і формують вищі органи виконавчої і судової власті УНР.

24. Вища власть виконавча в УНР належить Раді Народних Міністрів.

25. Вищим органом судовим є Генеральний суд УНР.

26. Всякого рода справи місцеві впорядковують виборні Ради і Управи громад, волостей і земель. Їм належить єдина безпосередня місцева власть: міністри УНР тільки контролюють і координують їх діяльність (§ 50), безпосередньо і через визначених ними урядовців, не втручаючись до справ, тим Радам і Управам призначених, а всякі спори в цих справах рішає Суд Української Народної Республіки (§ 60 і 68).

IV. Всенародні Збори Української Народної Республіки

27. Всенародні Збори вибираються загальним, рівним, безпосереднім, тайним і пропорціональним голосуванням всіх, хто користується громадянськими і політичними правами на Україні і в них судово не обмежений.

28. Вибори мають бути впорядковані так, щоб один депутат припадав приблизно на сто тисяч людності і щоб при виборах ніхто не мав другого голосу. У всім іншим правила виборів у Всенародні Збори установлюються законом.

29. Депутатом може бути вибраний кожний не обмежений в своїх правах громадянин УНР, котрому минуло 20 років. Він не може бути потягнений до відповідальності за свою політичну діяльність. Під час виконання своїх депутатських обов'язків він дістає платню в висоті і в порядку, установлених Всенародніми Зборами.

30. Повірка виборів належить Судові УНР. Свої рішення в цих справах він передає Всенароднім Зборам. Призначення мандатів неправними і скасування виборів та призначення на їх місця нових виборів належить Всенароднім Зборам.

31. Депутати до Всенародніх Зборів вибираються на три роки. По трьох роках з дня виборів вони втрачають свою силу, коли Збори не були розпущені й заступлені новими до часно.

32. Дочасно Всенародні Збори розпускаються їх же постановою, а також волею народу, виявленою не менш, як трьома міліонами виборців, писаними заявами, переданими через громади Судові, котрий, по провірці правосильності, повідомляє про це домагання Всенародні Збори.

33. Нові вибори по постанові Всенародніх Зборів розписує виконавча власть. Всенародні Збори втрачають свою повновасть з днем передачі її новообраним Всенароднім Зборам. Між постановою про розписання виборів і скликання нових Всенародніх Зборів не може минути більш, як три місяці.

34. Скликає Всенародні Збори і провадить ними Голова їх, вибраний Всенародніми Зборами. Всенародні Збори скликає і відкриває Голова, вибраний попередніми Всенародніми Зборами. Уряд Голови триває весь час, поки не будуть скликані нові Збори, і буде вибраний ними Голова. Заміняє його заступник, вибраний Зборами на випадок смерті або тяжкої хвороби, до вибору нового Голови.

35. Голова Всенародніх Зборів, як і їх представник, іменем Республіки сповняє всі чинності, зв'язані з представництвом Республіки.

36. В поміч Голові, в справах, вичислених в § 32—33, Всенародніми Зборами вибирається йому товаришів, в числі, яке установлять Всенародні Збори. Один з них вибирається заступником Голови.

37. Всенародні Збори збираються на сесію не менш, як два рази щороку. Перерва між сесіями не може бути більш трьох місяців. На пропозицію, внесену 1/5 депутатів, Всенародні Збори повинні бути скликані не пізніше місяця від її одержання Головою.

38. Для правосильності рішень Всенародніх Зборів, треба присутності більш як половини депутатів. Всі справи рішаються звичайною більшістю присутніх. Тільки відділення території, зміни конституції, проголошення війни і віддання під слідство і суд міністрів рішаються спеціальною більшістю.

39. Законодатні проекти вносяться на розгляд Всенародніх Зборів:

- а) президією в порозумінню з Радою Старшин Зборів;
- б) поодинокими фракціями, зареєстрованими Всенародніми Зборами;
- в) окремими депутатами, і числом не менше 30-ти;
- г) Радою Народних Міністрів УНР;

д) органами самоврядування, які об'єднують не менш 100 тисяч виборців;

е) безпосередньо виборцями — громадянами Республіки, в числі не менш 100 тисяч, писаними заявами, potwierдженими через громади і поданими Судові, що по провірці їх правосильності передає цю пропозицію Голові Всенародних Зборів.

40. Законодатні проекти, внесені вказаним в § 39 порядком, передаються Президією Всенародних Зборів до комісії і після доповіді комісії приймаються остаточно Всенародними Зборами. Законодатні проекти, внесені не з ініціативи Ради Народних Міністрів, разом з внесенням до президії Всенародних Зборів подаються до відома Ради Народних Міністрів.

41. Законодатні проекти, внесені, а не ухвалені в одній сесії, можуть прийти під ухвалу нової сесії, але не можуть переходити під ухвалу Всенародних Зборів нового складу (після нових виборів).

Внесення про зміну Конституції вносяться і проходять тим же порядком, вказаним в § 39—41, але для ухвали їх потрібно 3/5 присутніх депутатів, а ухвала стає правосильною тільки тоді, коли ця ухвала буде поновлена звичайною більшістю Всенародними Зборами в новім складі, після найближчих нових виборів. У всім іншій, не вказаній Конституцією, лад і діяльність Всенародних Зборів нормується наказом, який Всенародні Збори ухвалюють і змінюють в звичайнім порядку.

43. Закони і постанови Всенародних Зборів розпубліковуються ними, як виїмки з протоколів їх засілань, за підписом Голови (або його товариша) і одного з секретарів Всенародних Зборів. Обов'язують вони від дня одержання їх в місцевих установах, оскільки не поставлено інакше в самім законі.

44. Без ухвали Всенародних Зборів не можуть побиратись ніякі податки.

45. Без постанови Всенародних Зборів не можуть бути зроблені на рахунок УНР ніякі позики, а ні взагалі якісь обложення державного майна.

46. Громадяни України не можуть бути покликані до обов'язкової військової або міліційної служби інакше, як постановою Всенародних Зборів України.

47. Війна не може бути проголошена, ні згода не може бути заключена від імені УНР без постанови Всенародних Зборів. Для проголошення війни треба ухвали двох третин присутніх членів Всенародних Зборів.

48. Всенародні Збори затверджують трактати політичні й економічні, що укладаються іменем УНР.

49. Всенародні Збори установляють одиниці міри, ваги і монети УНР.

V. ПРО РАДУ НАРОДНИХ МІНІСТРІВ. УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ.

50. Яко вища виконавча власть УНР (§ 24), Рада Народніх Міністрів її порядкує всіма справами, які зістаються поза межами діяльності установ місцевої самоуправи (§ 26) або дотикають цілої УНР; координує і контролює діяльність цих установ, не порушаючи законом установлених компетенцій їх, та приходить їм в поміч, коли вони до неї звертаються.

51. Рада Народніх Міністрів дістає свою повновласть від Всенародніх Зборів і тільки перед ними відповідає.

52. Формує Раду Народніх Міністрів Голова Всенародніх Зборів за порозумінням з Радою Старшин Зборів, а потім Рада Народніх Міністрів подається на затвердження Всенароднім Зборам.

53. Тим самим способом робиться частинне доповнення Ради Народніх Міністрів.

54. Число членів Ради Народніх Міністрів і спеціалізацію їх портфелів установлюють Всенародні Збори.

55. Кожен депутат Всенародніх Зборів має право ставити запитання Раді Народніх Міністрів в цілому чи поодиноким її членам оголошуючи запитання через президію Всенародніх Зборів.

56. Фракція Всенародніх Зборів і депутати, в числі не менше 15-ти, можуть ставити Раді Народніх Міністрів чи поодиноким її членам жадання вяснень, порядком § 55. Коли Всенародні Збори більшістю голосів підтримають таке жадання, міністри не пізніше семи днів мають на ці жадання дати пояснення в Всенародніх Зборах УНР — самі чи через своїх представників.

57. Член Ради Народніх Міністрів, котрому більшість Всенародніх Зборів УНР висловить недовір'я, складає свою повновласть, і через 24 години після цього Всенародні Збори можуть приступити до заміщення його способом, вказаним в № 53. Те саме розуміється про цілу Раду Народніх Міністрів, коли їй буде висловлено недовір'я в цілості.

58. Постановою 2/3 Всенародніх Зборів члени Ради Народніх Міністрів можуть бути віддані під слідство й суд за свою діяльність.

59. Члени Ради Народніх Міністрів мають право брати участь в дебатах Всенародніх Зборів з дорадчим голосом. Члени Всенародніх Зборів підчас свого пробування в складі Ради Народніх Міністрів теж мають тільки дорадчий голос.

VI. СУД УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ.

60. Суд в УНР одбувається іменем її.

61. Поступовання в суді має бути прилюдне і устне.

62. Судова власть в рамках цивільного, карного і адміністративного законодавства здійснюється виключно судовими установами.

63. Судових вирішень не можуть змінити ні законодавчі, ні адміністративні органи власті.

64. В яких випадках адміністративні органи можуть накладати й екзекувати кари — про те рішає виключно закон.

65. Суд для всіх громадян Республіки один і цей самий, не виключаючи й членів Всенародніх Зборів, й членів Ради Народніх Міністрів, з захованням при цьому постанов § 58 цього закону.

66. Найвищим Судом Республіки являється «Генеральний Суд УНР», зложений з колегії, вибраної Всенародніми Зборами на протяг п'яти літ.

67. Генеральний Суд являється найвищою касаційною інстанцією для всіх судів Республіки і не може бути судом першої та другої інстанцій та мати функції адміністративної власті.

68. В усім іншим організація і компетенція судів та особи і речеві приналежності судової установлюється законом.

VII. НАЦІОНАЛЬНІ СОЮЗИ

69. Кожна з населяючих Україну націй має право в межах УНР на національно-персональну автономію, цебто право на самостійне устроєння свого національного життя, що здійснюється через органи Національного Союзу, влада якого шириться на всіх його членів, незалежно від місця і поселення в УНР. Це є невіднімаєме право націй, і ні одна з них не може бути позбавлена цього права або обмежена в цьому.

70. Населяючим територію УНР націям — великоруській, єврейській і польській — право на національно-персональну автономію дається силою цього закону. Нації ж білоруська, чеська, молдавська, німецька, татарська, грецька та болгарська можуть скористуватися правом національно-персональної автономії, якщо до Генерального Суду про те поступить заява від кожної нації зокрема, підписана не менш як 10 000 громадян УНР без різниці полу і віри, не обмежених по суду у своїх політичних правах, що заявляють про належність свою до даної нації. Генеральний Суд розглядає заяву в публічному засіданні в строк не пізніше, як через 6 місяців зо дня її подання, сповіщує про свою постанову Раді Народніх Міністрів і оголошує її до загальної відомості. Зазначені заяви від націй, які не перелічені в цій статті, подаються на розгляд Всенародніх Зборів УНР.

71. Для здійснення зазначеного в § 69 права громадяни УНР, належні до даної нації, утворюють на території УНР Національ-

ний Союз. Членам кожного національного союзу ведуться іменні списки, які в сукупності складають національний кадастр, який по складанню публікується до загальної відомості; кожен громадянин має право вимагати як свого включення в даний національний кадастр, так і виключення з нього, з огляду на заяву про неналежність його до даної нації.

72. Національний Союз користується правом законодавства і врядування в межах компетенції, котра точно встановлюється в порядкуві, зазначеному в § 75 цього закону. Національному союзові виключно належить право представництва даної нації, яка живе на території УНР, перед державними і громадськими установами. Законодатні постанови, які видаються національними зборами в межах компетенції Національного Союзу (§ 75), належать до оголошення в загальноустановленому порядку.

73. З загальних засобів УНР та органів місцевого самоврядування одчисляється в розпорядження національного союзу на справи, якими він завідує, із сум, взагалі призначених на ці справи, певні частини, пропорціональні кількості членів даного національного союзу.

74. Національний Союз установлює свій щорічний бюджет і має право:

- а) оподаткування своїх членів на підставах, установлених для загальнодержавного оподаткування;
- б) за своєю відповідальністю робити позики й приймати інші фінансові заходи для забезпечення діяльності Національного союзу.

75. Обсяг справ, належних до компетенції національного союзу й окремих його органів, як рівно й устрій установ, определяється постановою Установчих Зборів даної нації, котрі разом з цим определяють і порядок змінення своїх постанов. Прийняті постанови, які торкаються обсягу компетенції національного союзу, належать до розгляду і ствердження Всенародніми Зборами УНР.

ПРИМІТКА. Незгідності, які можуть виникати з цього приводу між національними Установчими Зборами і Всенародніми Зборами УНР, розв'язуються погоджуючою комісією, котра складається з однакового числа представників від цих установ. Постанови погоджуючої комісії переходять на остаточне ствердження Всенародних Зборів УНР.

76. Національні Установчі Збори утворюються з членів, обраних належними до даної нації громадянами УНР, котрим випшло 20 років, на основі загального, без різниці полу і віри, рівного виборчого права, через безпосередні вибори і таємне голосування, з приложенням принципу пропорціонального представництва.

77. Органи Національного союзу є органи державні. Вищим представницьким органом Національного союзу є Національні Збори, які обираються членами союзу на основах, зазначених в § 76. Вищим виконавчим органом союзу є Національна Рада, котра обирається Національними Зборами і перед ними відповідає.

78. Всі суперечки по питанню компетенції, які виникатимуть між органами Національного союзу, з одного боку, та органами державного урядування і інших національних союзів, з другого боку, розв'язуються адміністративним судом.

ІVІІІ. ПРО ЧАСОВЕ ПРИПИНЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКИХ СВОБОД

79. У випадку державної konieczности (під час війни або внутрішніх заворушень) можуть громадянські свободи бути частю обмежені, частю припинені.

80. Котрі громадянські свободи і в якій мірі мають бути тоді припинені, має означити спеціальний закон, виданий звичайним порядком.

81. Заведення тимчасового припинення громадянських свобод чи їх обмеження, у випадках та межах, предвижених згаданими в § 80 законами, ухвалюють Всенародні Збори.

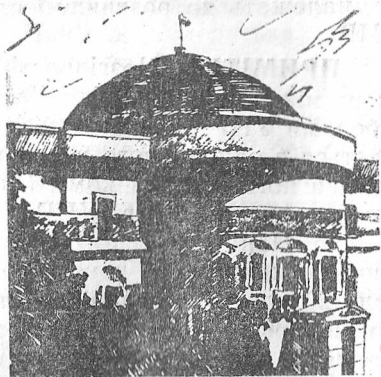
82. Коли Всенародні Збори не зібрані, може припинити часово громадянські свободи Рада Народніх Міністрів на власну одвічальність, з обов'язком предложити цей свій розпорядок на перше засідання в найближчій сесії Всенародних Зборів.

83. Припинення громадянських свобод не може тривати довше, як три місяці, і продовження тоді повинні ухвалити Всенародні Збори.

29.04.1918

Українська Центральна Рада

Будинок на вулиці Володимирській у Києві, в якому 7(20) листопада 1917 року Перший Президент Української Народної Республіки М. С. Грушевський сповістив про відродження української держави, — Української Народної Республіки. 29 квітня 1918 року в цій історичній будівлі було обнародовано текст Конституції УНР.

ГРАМОТА

до всього Українського Народу

Громадяне України!

Всім вам, козаки та громадяне України, відомі події останнього часу, коли джерелом лилася кров кращих синів України й знову відроджена Українська Держава стояла на краю загибелі.

Врятувалася Вона завдяки могутньому підтриманню центральних держав, які, вірні своему слову, продовжують і по сей час боротися за вільність і спокій України.

При такій піддержці в усіх зродилася надія, що почнеться відбудовання порядку в Державі й економічне життя України увійде врешті в нормальне річище.

Але ці надії не справдилися.

Бувше Українське Правительство не здійснило державного будування України, бо було зовсім нездатне до цього.

Бешкети й анархія продовжуються на Україні, економічна руїна і безробіття збільшуються й розповсюджуються з кожним днем і врешті перед найбагатшою колись Україною стає грізна мара голоду.

При таких становищі, що загрожує новою катастрофою Україні, глибоко сколихнулись усі трудові маси населення. Вони виступили з категоричним домаганням негайно збудувати таку Державну Владу, яка здатна була б забезпечити населенню спокій, закон і можливість творчої праці.

Яко вірний син України я постановив відгукнутися на сей поклик і взяти на себе тимчасово всю повноту влади.

Отсею грамотою я оголошую себе Гетьманом усієї України.

Управа Україною буде провадитися через посередництво призначеного мною Кабінету Міністрів і на остаточнім обгрунтован

ню приложених при сім законів про тимчасовий державний устрій України.

Центральна й Мала Рада, а також усі земельні комітети віднинішнього дня розпускаються. Всі міністри й товариші їх звільняються. Всі інші урядовці, що працюють у державних інституціях, зостаються на своїх посадах і повинні продовжувати виконання своїх обов'язків.

В найближчий час буде видано закон, установлюючий порядок виборів до Українського Союму.

До нього я буду твердо стояти на сторожі порядку й законности в Українській Державі, буду домагатися негайного виконання всіх державних розпорядків і буду підтримувати авторитет влади, не спиняючись ні перед якими найкрайнішими мірами.

Права приватної власности, як фундаменту культури й цивілізації, відбудовуються в повній мірі й усі розпорядки бувшого Українського Уряду, а так само тимчасово російського уряду відмінюються й касуються. Відбудовується повна свобода по розробленню купчих по куплі—продажу землі.

Поруч з сим буде вжито заходів по привласненню земель по дійсній їх вартості від великих власників для наділення земельними участками малоземельних хліборобів.

Рівночасно будуть твердо забезпечені права робітничої класи. Особливу увагу звернеться на поліпшення правового становища й умов праці залізничників, котрі при виключно тяжких умовах ні на один мент не кидали своєї відповідальної праці.

На економічній і фінансовій полі відбудовується повна свобода торгівлі й відкривається широкий простір приватного підприємства й ініціативи.

Передбачую всю трудність праці, що стоїть передо мною, і молю Бога дати мені силу, щоб достойно виконати те, що я вважаю своїм обов'язком перед рідною Україною в сучасний важкий і критичний для неї час.

Мені далекі й чужі, які-б то не були, власні побудки й головною своєю метою я ставлю користь і добро народу всім дорогою нам України.

В сій свідомості кличу всіх вас, громадяни і козаків України—без ріжниць національности й віроісповідання—помогти мені й моїм працівникам і співробітникам у нашій загальній великій відповідальній ділі.

Гетьман усієї України Павло Скоропадський.

29 квітня 1918 р. Київ».¹

¹ Винниченко В. Відродження нації.—Ч. III.—С. 18—21.

ДЕКЛАРАЦІЯ

Директорії Української Народної Республіки

«Героїчним поривом українського озброєного трудового народу зметено з лиця землі української руйнуюче поміщицько-монархичне панування—гетьманщину.

«Україну вичищено від карних експедицій, старост, жандармів та інших злочинних інституцій пануючих клас. Відновлено національно-персональну автономію, що забезпечує право кожної нації на вільне життя.

«Цензові думи та земства, поставлені гетьманським урядом, скасовано й відновлено демократичні, вироблені всенароднім голосуванням органи місцевого самоврядування.

«До повного вирішення земельної реформи Директорія Української Народної Республіки оголосила, що всі дрібні селянські господарства й усі трудові господарства залишаються в користуванні попередніх їх власників ненарушними, а решта земель переходить у користування безземельних і малоземельних селян а в першу чергу тих, хто пішов у війська Республіки для боротьби з б. гетьманом. Верховне порядкування цією землею належить Директорії Української Народної Республіки. Ця постанова стоїть на чолі реформи земель. Для переведення реформи організовано Народні Земельні Управи.

«По «наказу № 1, Директорії, селянам» робляться контрибуцій, узятих поміщиками з селян для повернення їх по-кривдженим.

«Так само ведуться слідства по всій Україні з приводу тих зловживань і злочинств, які було учинено над селянством поміщиками та гетьманським урядом.

«Постановою 9 грудня Директорія одмінила всі закони й постанови гетьманського уряду в сфері робітничої політики.

лено восьмигодинний робочий день. Знов установлено колективні договори, право коаліцій і страйків, а також усю повноту прав робітничих фабричних комітетів.

«В усіх інших галузях життя Директорія так само одмінила всі закони й постанови гетьманського уряду, направлені проти інтересів трудящих кляс і шкідливих для всього громадянства.

«Уповноважена силою й волею трудящих кляс України Верховна Влада Української Народної Республіки—Директорія цими заходами завершила перший акт соціального та національно-політичного визволення українського народу.

«Слідуючим етапом нашої революції є творення нових, справедливих, здорових і відповідних до реального відношення сил у державі, соціальних і політичних форм.

«Директорія є тимчасова верховна влада революційного часу. Одержавши на час боротьби силу й право управління державою від першого джерела революційного права—трудящого народу—, Директорія передасть свої повноваження тому-ж самому народові.

«Але Директорія вважає, що право управління й порядкування краєм повинно належати тільки тим клясам, які суть основою громадянського життя, які творять матеріальні та духовні цінності, які кров'ю й життям своїх членів вступили до боротьби з руйнуючими силами сучасного ладу.

«Влада в Українській Народній Республіці повинна належати лише клясам працюючим—робітництву й селянству, тим клясам, що здобули цю владу своєю кров'ю.

«Так звані «пануючі кляси», кляси земельної, промислової буржуазії за сім місяців цілковитого, нічим необмеженого свого панування на Україні доказали свою цілковиту нездатність і надзвичайну шкідливість для всього народу в управлінні Державою.

«Маючи всі матеріальні, фізичні й духовні засоби, маючи повну волю для організації економічного, політичного життя, ці кляси внесли тільки дезорганізацію й руїну в край. Переслідуючи тільки свої вузько-клясові егоїстичні інтереси, ці кляси вели воїстину грабіжницьку політику в край.

«Ними розграбовано, розкрадено й роздано в чужі імперіалістичні руки значну частину державно-народнього майна.

«Дбаючи тільки про накоплювання капіталів у приватних руках, ці люде довели промисловість до повного занепаду, а господарство краю до злидненого стану.

«Роздвіг спекуляції за панування цих правителів дійшов до нечуваних розмірів. Поводячись як у завойованій країні, великі власники правила методом безоглядного терору й насильства. За-

копування живцем у землю, вирізування шматків живої шкіри, вишкання очей так званими «поміщицькими карателями» були цілком нормальними способами управління народом.

«Будучи чужинцями в краю, великовласники брутално топтали національні права й здобутки нашого народу, ганьбили гідність його державности, продавали й зраджували з такими жертвами й такою працею збудовані державні форми.

«З боку революційного правительства, постановленого народом, що в гніві й муках повстав проти цих гнобителів, було би злочинством супроти всього краю після всього цього допустити ці кляси до участі в правлінню країною.

«Отже Директорія заявляє:

«Кляси не трудові, експлуататорські, які живляться й розкошують з праці кляс трудових, кляси, які нищили край, руйнували господарство й одзначили своє правління жорстокостями й реакцією, не мають права голосу в порядкуванню державою.

«Директорія передасть свої права й уповноваження лиш трудовому народові самостійної Української Народньої Республіки.

«Директорія пропонує:

«1) трудовому селянству, що перше одгукнулось на поклик Директорії й встало з зброєю в руках до бою з панством, по всій Україні з'їхатись у губернії й вибрати своїх делегатів на Конгрес Трудового Народу України.

«Ті делегати будуть представляти там волю як того озброєного селянства, що тепер тимчасово є в військах, так і тих, що мирною працею дома допомагають творити народній державний лад та порядок.

«2) Міському робітництву вибрати од фабрик, майстерень, заводів, контор та інших установ людської праці своїх делегатів на Конгрес Трудового Народу України.

«Частина робітництва неукраїнської національности під час боротьби українського народу з б. гетьманом ставилась до цієї боротьби не з появною активністю, а частина нейтрально.

«Директорія гадає, що в боротьбі за визволення всіх працюючих неукраїнське робітництво забуде свою національну нетерпимість і щиро та дружно прилучиться до всього трудового народу України.

«3) Трудовій інтелігенції, що безпосередньо працює для трудового народу, се-б-то: робітникам на полі народньої просвіти, лікарським поміщикам, народнім кооперативам, служачим у конторах та інших установах так само вибрати своїх представників на Конгрес Трудового Народу України.

«Місце й час одкриття праці Конгресу, а також норми виборів на нього Директорія оповіщає окремою інструкцією.

«Конгрес Трудового Народу України матиме всі верховні пра

ва й повновладність рішати всі питання соціального, економічного та політичного життя Республіки.

«Конгрес трудового народу, як революційне представництво організованих працюючих мас, скликається не по удосконаленій формулі виборів, якої додержати зараз неможливо. Надалі, коли настане мирне життя, він має бути замінений представництвом працюючих мас, обраним по удосконаленій системі виборів, себ-то установчими зборами.

«Конгрес Трудового Народу має вирішити форми влади, як на місцях, так і в центрі. До цього вирішення Директорія вважатиме всякі спроби захвату влади якими-будь групами насильством над волею трудового українського народу й тому буде рішуче припиняти всякі такі самовольні виступи.

«До конгресу Директорія верховною властю своєю насамперед поверне селянству ті контрибуції, які було зібрано з нього поміщиками.

«Рятуючи державу від дальшого господарського та промислового занепаду, розграбовання та безоглядної експлуатації робітництва й усього населення, Директорія поставить на фабриках, заводах та інших промислових установах державний робітничий контроль і пильно дбатиме, щоби промисловість набрала здорового, корисного для народу життя.

«Всі зусилля свої Директорія направить на таку організацію народнього господарства, яка б відповідала сучасному переходовому моментові, коли нищиться старий капіталістичний світ і на його руїнах сходять паростки нового всесвітнього ладу, який не знатиме ніякого гніту й визиску. Директорія вважає своїм обов'язком узяти під керування Української Народньої Республіки головні галузі української промисловости й направити господарство в них в інтересах працюючих клас і всього громадянства, а не малої групи класи великовласників.

«Всі форми спекуляції Директорія нищитиме безпощадно, не зупиняючись перед карами військового часу. Для цього по всій Україні будуть організовані «Комісії боротьби з спекуляцією». Так само Директорія пильно дбатиме, щоб негайно трудові маси були задоволені предметами першої необхідности (шкури, мануфактури, залізних виробів та іншого краму, а також продуктів споживи).

«Стаючи твердо й непохитно на шлях соціальних основних реформ, Директорія вважає необхідним підкреслити, що вживатиме всіх заходів, щоб уникнути анархічних, неорганізованих і несистематичних форм цієї перебудови. Директорія вважатиме своїм обов'язком погоджувати ці великі завдання з соціально історичними й міжнародними умовами, в яких у даний момент перебуває Україна, а також з тими кращими формами соціаль-

них реформ, яких досягатиме світова, особливо західно-європейська трудова демократія.

«В сфері міжнародних відносин Директорія стоїть на ґрунті цілковитого нейтралітету й бажання мирного співжиття з народами всіх держав. Ставляючи перед собою великі та складні завдання, Директорія хотіла би всі здорові, трудові сили свого народу вжити не на криваву боротьбу з сусідами, а на утворення нового життя в краю та на заведення порядку й ладу, так бажаного всім працюючим.

«Трудову інтелігенцію Директорія закликає рішуче стати на бік працюючих класів і в інтересах творення нового справедливого й здорового життя для всього народу прикласти своїх сил, знання й науки для найкращого направлення будівничого соціального процесу.

«Соціалістичні партії та групи всіх соціалістичних напрямів і всіх національностей Директорія кличе поставитися з повним розумінням важности моменту, й усі свої сили направити на правильну та достойну трудового народу організацію волі його, на організацію порядку й ладу по всій землі Трудової Республіки.

«Доручаючи негайне переведення в життя цих великих задач правительству Української Народної Республіки—Раді Народніх Міністрів — Директорія вірить, що весь трудовий народ України щиро допоможе своєму правительству в цій важній відповідальній роботі.

«Голова Директорії Української Народньої Республіки В. Винниченко.

Члени Директорії: Петлюра, Швець, Андрієвський, Макаренко»¹.

ПРО САМОВИЗНАЧЕННЯ УКРАЇНИ

Резолюція першого з'їзду Рад

Принцип права нашої на самовизначення, проголошений Лютневою революцією, міг бути перетворений у життя лише завдяки Жовтневій революції, що привела до утворення робітничого селянського уряду — Ради народних комісарів. В умовах сучасного буржуазно-капіталістичного суспільства, побудованого на існуванні класів з протилежними інтересами та з загостреною бо-

¹ Винниченко В. Відродження нації. — Ч. III. — С. 168—176.

ротьбою між буржуазією і пролетаріатом, принцип права націй на самовизначення набуває суперечливого характеру, залежно від того, хто визначає цей принцип — буржуазія чи пролетаріат. Перемога робітничо-селянської революції та декрет Ради народних комісарів знищує всякі форми національного гніту й нерівності в Росії.

На Україні ж перетворення в життя цього принципу потрапило до рук української буржуазії та дрібнобуржуазних соціалістів, які, проголосивши Українську республіку, провадять дрібнобуржуазну політику в інтересах буржуазії не лише української, але й неукраїнської. Ця політика веде до загострення національних суперечок та до розпалювання національної ворожнечі, яка неминуче приведе до нових форм національного гніту та нерівності. Така загибельна для робітничих та селянських мас політика вже дала свої наслідки в роззброєнні неукраїнських (але не козачих) частин, у виступі проти Рад робітничих та солдатських депутатів, як мовби то неукраїнських, в угоді з військовим Донським урядом Каледіна, який пригнічує в себе робітників та селян, серед того і українських.

Так фатально дрібнобуржуазні українські соціалісти, що стоять на чолі Центральної ради, пішли шляхом російських правих с. р. та меншовиків, шляхом угодовства з буржуазно-поміщицьким класом і зради робітничих та селянських мас. А тому I Всеукраїнський з'їзд робітничих та солдатських депутатів, визнаючи Українську республіку як федеративну частину Російської республіки, проголошує рішучу боротьбу проти згубної для робітничо-селянських мас політики Центральної ради, викриваючи її буржуазний, контрреволюційний характер. З'їзд боротиметься за самовизначення України в інтересах робітників та селян, за їх панування, за усунення всяких національних обмежень, всякої національної ворожнечі та ненависті, за Українську робітничо-селянську республіку, засновану на міцній єдності трудящих мас України, незалежно від їхньої національності, з трудящими масами всієї Росії.

(«Известия Юга».—1987.—15 грудня, № 223).

НАРОДНИЙ СЕКРЕТАРІАТ УКРАЇНИ

(перший уряд Радянської України)

Постановою Центрального виконавчого комітету Всеукраїнської ради робітничих, солдатських та селянських депутатів до складу Народного секретаріату Української робітничо-селянської республіки призначаються Народними секретарями торговельних та

промислових справ—Артем (Федор Сергеев), фінансових справ—Володимир Аусем, внутрішніх справ — Євгенія Бош, міжнаціональних справ — Сергій Бакінський, освіти — Володимир Затонський, головним писарем Секретаріату — Юрій Лапчинський, продовольчих справ — Емануїл Лугановський, судових справ — Володимир Люксембург, праці — Микола Скрипник, земельних справ — Євген Терлецький, військових справ — Василь Шахрай. Голова Центрального виконавчого комітету Всеукраїнської ради робітничих, солдатських та селянських депутатів Медведєв. Заст. писаря Сивков.

З ТЕЛЕГРАМИ НАРОДНОГО СЕКРЕТАРІАТУ

Петроград.

...Селяни, робітники й солдати України знають, що в них немає жодних підстав для боротьби з урядом селян, робітників і солдатів Росії і не допустять до війни між братніми народами, що її затіває Рада (Центральна Рада)...

...Центральний виконавчий комітет Рад України певен, що справа не дійде до пролиття крові, що шовіністичний націоналістичний чад, який утворює Рада, припиниться і що так само, як усі російські солдати швидко усвідомили стан речей і відмовилися підтримувати Керенського, так і українські солдати зрозуміють, хто справді обороняє їхні інтереси й перестануть підтримувати авантюру дрібнобуржуазної Ради, що намагається в крові завоювання робітників, солдатів у жовтнево-листопадові дні й силою зброї вдержати за собою владу. Але війни між двома демократіями безперечно не буде. Молода Радянська влада України вітає зміцнілу Всеросійську Радянську владу.

ЦВК рад України («Донецкий пролетарий», № 38, 17/30 грудня 1917).

ТЕЛЕГРАМА РАДИ НАРОДНИХ КОМІСАРІВ РОСІЇ:

«Вітаючи утворення в Харкові справді народної Радянської влади на Україні, вбачаючи в цій робітничій і селянській раді справжній уряд Народної Української Республіки, Рад Народних Комісарів обіцяє новому урядові братньої республіки повну і всебічну підтримку в справі боротьби за мир, а також у справі передачі всіх земель, фабрик, заводів і банків трудящому народові України. Хай живе влада робітничих, селянських і солдатських Рад! Хай живе братерство робітників, солдатів і селян України та Росії!

Рада Народних Комісарів».

«Известия ЦИК»—№ 254 1917 р. 17 (30) грудня.

ПОЛІТИЧНІ ПОРТРЕТИ.

ГРУШЕВСЬКИЙ Михайло Сергійович (1866—1934)—видатний історик та політичний діяч України. Розпочав свою викладацьку, літературну і громадську діяльність в 1894 р. в місті Львові як член, потім голова наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка. Одночасно М. Грушевський активно співробітничав в київській громаді. В 1907 році він переносить свою наукову і політичну діяльність в Київ, сповідуючи соборність України, реальність федералізму в стосунках із Росією. В березні 1917 року примкнув до української партії соціал-революціонерів, що істотно не вплинуло на його активність у справі майбутнього федеративного устрою демократичної, правової Росії.

За ініціативою М. Грушевського 8—15 вересня 1917 року у Києві Центральна Рада скликала з'їзд народів, що жили в Росії. На з'їзд, який відкрив академік М. Грушевський, прибули представники білорусів, росіян, латишів, естонців, литовців, поляків, грузинів, євреїв, донських козаків; від багатьох інших народів надійшли телеграми-солідарності. У виступах делегатів ви мальовувались підходи до національного співжиття на терені колишньої російської імперії. Представник Тимчасового Уряду Росії М. Славинський сказав: «В тому, що з'їзд скликаний не російським правительством, а Центральною Радою, нема нічого дивного, бо в наш час не повинно бути централізму і поділу на державні і недержавні народи, а всі народи мають бути державними. Сама громадянська воля ще не забезпечує народів від національного гніту. Таке забезпечення можливо лише при автономному ладові».

На засіданні 9 вересня виступив голова Українського військового генерального комітету С. Петлюра, який наголосив: «Я твердо переконаний, що Росія стоїть на краю загибелі, коли вона не звернеться до живого джерела сили народів, які її складають».

Представник польської соціалістичної партії К. Лукашевич вітаючи з'їзд, висловив думку, що природним завершенням

прагнення народу до волі є утворення незалежної національної держави. Виступи представників інших народів містили пропозиції та міркування, щодо подальшої долі націй, їх державності. Зупинимо увагу на застереженні представника грузинської націонал-демократичної партії І. Мачаваріані: «Потрібна міцна організація і об'єднання національностей, щоб добитись визволення своїх країн, бо ніяка велика держава, а особливо малокультурна, не признає по добрій волі прав малих народів».

Слушні думки та різноманітні пропозиції було узагальнено й ухвалено в цілій низці постанов, зокрема за прямою участю М. Грушевського була сформульована постанова про федеративний устрій Російської держави, про рівноправність мов усіх народностей та Раду народів³⁷.

На початку 1918 року після головування в Центральній Раді наступає крах прихильності М. Грушевського до ідей федералізму, спричиненого віроломством та політичним цинізмом нових лідерів революційної Росії.

З квітня 1918 по квітень 1919 року активно займається науковою роботою, а також розробляє концепцію Української Академії наук. На його думку, ядром академії повинні стати національні кадри вчених, насамперед на ниві суспільних наук. Він же заперечував тезу В. Вернадського, який, віддаючи пріоритет точним наукам, сподіватися запросити з поза меж України російських вчених, вважаючи, що вони у республіці українізуються і утворюють національне ядро української академії.

З квітня 1919 по березень 1924 р. Грушевський в еміграції, де займається науковою, публіцистичною та літературною роботою, працює над багатотомною «Всесвітньою історією», повністю написав чотиритомну «Історію української літератури», редагує журнал «Борітеся — поборете», «Європа Органале», «Наш стяг», видає книги «Генетична соціологія», «З історії релігійної думки на Україні» і т. ін.

З 1924 по 1934 роки він знову на Батьківщині, займається творчою і науково-організаційною роботою. Зробив великий внесок в становлення Всеукраїнської академії наук, історичної національної науки, у розвиток досліджень в царині гуманітарних наук; під керівництвом М. Грушевського складається ядро інститутів національної науки.

Починаючи з процесу над членами Співки визволення України (СВУ, 1930 р.), робляться спроби схилити М. Грушевського до визнання законними політичні пропеси, що відбувалися в суспільному житті СРСР на початку 30-х років. Є свідчення, що від такої ганебної пропозиції М. Грушевський категорично відмовувався. В березні 1931 року М. Грушевський був змушений переїхати з Києва до Москви. Тут йому інкримінували керівни-

цтво так званим «Українським національним центром», піддали арешту, принизливому обшуку. Фактично до своєї смерті М. Грушевський був у стані заслання в м. Москві.

25 листопада 1934 р. М. Грушевський раптово помер при загадкових обставинах під час лікування в Кисловодську.

У величезній науковій, літературній спадщині М. Грушевського вирізняється «Історія України-Руси» в одинадцяти томах. Цей твір посідає чільне місце серед фундаментальних історичних досліджень долі одного з великих східнослов'янських народів. В політичній, державній діяльності М. Грушевський широко прагнув рухатись шляхом демократичних правових перетворень до розбудови суверенної соборної України, яка живе в мирі, злагоді, глибокій взаємоповазі з усіма народами світу⁸⁸.

ВИННИЧЕНКО Володимир Кирилович (1880—1951) народився у родині чабана, яка мешкала у селі Веселий Кут Єлисаветградського повіту (тепер Кіровоградщина). До участі в русі за визволення українського народу з-під національного гніту російського царизму він прилучився ще під час навчання у Київському університеті: тут же став членом Революційної Української партії (РУП), яка з 1905 р. стала називатися Українською соціал. демократичною робітничою партією (УСДРП). В. Винниченко проводив агітаційно-пропагандистську роботу серед робітників Києва та селян Полтавської губернії, спрямовану проти царизму. Це зумовило виключення його з університету і ув'язнення в Лук'янівську тюрму (Київ): після втечі знову арешт і дисциплінарний батальйон. Але він знову втікає і нелегально відбуває в еміграцію: неодноразово переходить кордон, беручи участь у переправі революційної літератури в Росію. На початку першої світової війни В. Винниченко повертається до Росії і живе до 1917 р. під чужим ім'ям переважно в Москві; займається літературною діяльністю.

Після Лютневої буржуазно-демократичної революції В. Винниченко, як популярний літератор відомий й досвідчений революціонер і один із лідерів УСДРП, бере участь у формуванні перших українських державних інституцій; його обирають заступником Голови Центральної Ради, а з червня 1917 р. В. Винниченко очолив виконавчий орган—Генеральний секретаріат з одночасним виконанням обов'язків генерального секретаря внутрішніх справ. В. Винниченко—автор майже всіх деклараційних і законодавчих актів УНР. В них досить чітко простежується еволюція його поглядів від «культурно-національної автономії» у складі Російської федерації до відродження самостійної української національної державності. Одночасно В. Винниченко пройшов складний шлях політичного діяча з амплітудою коливань від буржуазно-реакцій-

ного табору до спроби співробітництва з Радянською владою й створення нової партії, соціальна програма якої мало б чим відрізнялась від більшовицької. Однак була б «національніша», тісніше пов'язана з історичним минулим України, повніше враховувала особливості і традиції українського народу.

Знаходячись в еміграції (1919—1920 рр.) В. Винниченко організував у Відні Закордонну групу українських комуністів, започаткував газету «Нова доба», закінчив писати й видав (1920) твір «Відродження нації».

На початку 1920 р. В. Винниченко порушує питання про повернення на Батьківщину. У травні 1920 р. радянське керівництво, особисто В. Ленін, задовольнили прохання В. Винниченка: в Москві отримав пропозицію зайняти пост заступника голови Раднаркому УРСР з портфелем наркома освіти, а згодом і закордонних справ. Однак, ознайомившись з економічним і політичним становищем країни, державними відносинами між Росією і Україною, В. Винниченко висуває вимогу без включення його до складу Політбюро ЦК КП(б)У і не може бути й мови про вступ до КП(б)У, участь у роботі уряду УРСР. Проте прохання не задовольнили. В середині вересня 1920 р. В. Винниченко від'їздить з Харкова до Москви, а звідти знову за кордон. Повернувшись до Відня, В. Винниченко виступає з критикою національної і соціальної політики РКП(б) та Радянського уряду. Одночасно категорично відкидає меркантильну пропозицію Профінтерну очолити рух за консолідацію усіх емігрантських елементів для боротьби з Радянською країною.

У двадцяті роки В. Винниченко схвально прийняв політику українізації (на необхідність якої свого часу наполягав), а також неодноразово порушував питання перед Й. Сталіним в ЦК КП(б)У про повернення на Україну. Однак згоди не дістав.

До останніх днів В. Винниченко знаходився за кордоном. Займався літературною діяльністю. В своїх публіцистичних виступах закликав поліемігрантів з України шукати шляхи для повернення на Батьківщину, активно включитися у соціалістичне будівництво.

У вересні 1933 р. в листах до Й. Сталіна і Політбюро ЦК КП(б)У попереджував про величезну небезпеку майбутньої війни з німецьким фашизмом. Радив нагромаджувати, ретельно економити всі сили для майбутньої боротьби. Однак судячи з усього, з гіркотою зазначав В. Винниченко, особливо з трагічної загибелі М. Хвильового, М. Скрипника, такої економії сил немає. «Я б сказав навпаки: є майже свідомо шкідницька розтрата і знищення їх. Інколи охоплює подив і страх: як же можна вести таку політику?»

Під час фашистської окупації Франції В. Винниченка було

кинуто до концтабору за відмову співробітничати з нацистами. По закінченню війни він закликав до загального роззброєння та мирного співіснування народів світу.

Все свідоме життя В. Винниченка пройшло в пошуках істини, в боротьбі, які б принесли національне і соціальне звільнення українському народу та щасливе життя в демократичному співтоваристві з іншими народами. Звичайно, В. Винниченко не був застрахований від помилок, однак бажання і болісні пошуки вірних безкровних політичних рішень можна зрозуміти, бо він був людиною гуманною, творчою, яка звалила на свої плечі величезний тягар відповідальності за долю України, її народу в занадто складний для Батьківщини історичний час³⁹.

ПЕТЛЮРА Симон Васильович (1877—1986) народився в сім'ї спролетаризованого полтавського козака. Як член Республіканської Української партії (РУП) і випускник Львівського університету розпочав активну журналістську й просвітницьку роботу по відродженню національної свідомості. В своїх публікаціях, що з'явилися після революції 1905 року в українських періодичних виданнях, С. Петлюра вказував на невичерпний потенціал національної енергії українського народу, здатного на створення духовних цінностей загальнолюдського значення, а також на постійне прагнення українства до творчого пошуку в царині національного відродження й державного будівництва.

Петлюра С. (як і С. Єфремов) на сторінках газети «Рада» активно полемізував з російськими шовіністами, зокрема з конституційним демократом П. Струве. Напружена, різнобічна літературна й просвітницька праця вплинула на стрімку еволюцію світогляду й громадську позицію С. Петлюри. Він розпочинав як палкий прихильник драгоманівської ідеї про федерацію: уявляв Україну з правами широкої автономії у складі демократичної Росії. В роки першої світової війни повністю позбувся ілюзій щодо можливості мирної побудови незалежності української держави в небезпечному оточенні імперських утворень (Росія, Австро-Угорщина).

Свої політичні переконання С. Петлюра реалізував на посаді Генерального секретаря військових справ Центральної Ради. Під його проводом формується слобідський Кіш чорних і червоних гайдамаків та інші національні збройні формування Української Народної Республіки. Це були найбоездатніші українські війська, що вели боротьбу проти ворожих сил молоді української держави (московських більшовиків, київських арсенальців).

Відійшовши після перевороту гетьмана П. Скоропадського від державної та військової діяльності, С. Петлюра стає до громадської праці, як голова Всеукраїнського Земського Союзу, але незабаром його заарештували за гостре опозиційне ставлення до

політики гетьманського уряду й військової німецької влади на Україні, та за його зв'язки з представниками Антанти. Після виходу з в'язниці С. Петлюра стає членом Директорії як Головний Отаман Військ Української Народної Республіки і разом із прихильниками В. Винниченка очолив повстання українського народу проти гетьманщини, яке перемогло 14 грудня 1918 р.

В 1919—1920 роках С. Петлюра як керівник держави й армії, очолив здійснення внутрішньої і зовнішньої політики УНР. Його діяльність в цей найвідповідальніший період УНР була не послідовною, мало торкалася питання життя селянства, робітничого класу.

На нашу думку, визначальною хибою в діяльності соціал-демократа С. Петлюри, як провідного діяча УНР, є те, що він особливу увагу приділяв політичній й військовій справі. Не тривкі внутрішні й зовнішні обставини існування УНР істотно заважали розв'язанню соціальних завдань українського суспільства, але в державній політиці С. Петлюри непомітними є спроби дійсно забезпечити селянські маси землею, робітників працею. Ці класи, як і єврейське населення України не отримували від уряду С. Петлюри постійного й надійного захисту від здириства, знущання, що їх чинили збройні угруповання, підпорядковані Головному Отаману або йому ворожі.

Лева частка зусиль С. Петлюри та його прихильників були зосереджені на боротьбі з білогвардійцями, загонами Червоної Армії, різними нерегулярними збройними угрупованнями на стримування недоброзичливості країн Західної Європи до бажання України стати демократичною незалежною республікою. У цій скрутній ситуації уряд С. Петлюри не зумів повернути на свій бік українство, чим скористались прихильники радянської ідеї, більшовицьких гасел.

Після дошкульних поразок і невдалої спроби повернути владу до своїх рук з допомогою армії, С. Петлюра емігрував (Будапешт, Відень, Женева, Париж). Тут він розпочав відкриту, потужну діяльність як керівник Державного Центру Української Народної Республіки. Цей український уряд у вигнанні проводив широку пропагандистську й військово-організаторську справу з метою створення великої армії для звільнення України. Робота українського емігрантства пробуджувала часом цікавість, часом прихильне ставлення частини населення Радянської України. Цьому процесу сприяла тимчасова українізація, звернення радянських українців до подій давньої і недавньої історичної боротьби за незалежність України. Подібний вплив на життя людей Радянської України турбувало державних й більшовицьких керівників в СРСР. Тому злочинне вбивство С. Петлюри в 1926 році у Парижі українським емігрантом С. Шварцбардом було політич-

ною акцією проти державного діяча. Воно було зумовлено його ворожою діяльністю проти Радянської держави і в меншій мірі, як стверджують деякі історики, помстою за надзвичайний антисемітизм С. Петлюри. Оскільки, починаючи з 1907 року і до останніх днів життя С. Петлюра демонстрував приязне ставлення до євреїв, — їх долі в Росії. До речі, В. Винниченко у «Заповіті борцям за свободу» гостро критикуючи Петлюру за різні державні справи, пише, що «Петлюра ніколи не був ні ідейним, ні іншим антисемітом... ставився негативно із огидою до погромів».

Неупереджене ознайомлення з громадською, державною й військовою діяльністю С. Петлюри розкриває трагічний шлях людини, яка щиро бралась за справу відродження Української держави, при цьому не завжди обирала вірні або результативні шляхи до цієї мети, не зуміла завоювати підтримку свого народу, оскільки не забезпечила своєчасне, поступове виконання вимог трудового люду України. Водночас його потужний життєвий шлях при постійній відданості справі українського визвольного руху свідчить про неординарність цієї історичної постаті. С. Петлюра, як писав у 1915 р. російський академік Ф. Корш, «з породи вождів, людина з того тіста, що колись закладали династії, а в наш демократичний час стають національними героями». Цікаво, що в 1918—1920 рр. Л. Троцький визнавав С. Петлюру найбільш серйозним політичним й військовим супротивником радянської влади⁴⁰.

СКОРОПАДСЬКИЙ Павло Петрович (1873—1945) народився в сім'ї великого землевласника на Полтавщині. Після успішного навчання в Пажеському корпусі в Санкт-Петербурзі у 1912 р. одержав звання генерал-майора і був зарахований до свити російського царя Миколи II.

Про соціальні ідеали П. Скоропадського певне уявлення складають такі історичні факти: особисто визнавав себе ворогом соціалістичних ідей, буржуазно-демократичної революції, виступив причіником корніловського заклоту.

До подій в Україні прилучився у листопаді 1917 року, як керівник військових утворень УНР, що роззброювали червоногвардійців і примусово відправляли їх до Росії.

З початку 1918 року—під час тимчасової перемоги Радянської влади в Україні і до зміцнення німецько-австрійського окупаційного режиму на українській землі—П. Скоропадський—на нелегальному становищі. По мірі розчарування керівників Німеччини й Австро-Угорщини в поточній діяльності Центральної Ради та можливих перспективах втілення в життя демократичних й соціалістичних ідей діячів УНР стрімко зростає увага до П. Скоропадського. Він, як перекоаний монархіст, людина впливова і популярна серед багатих і консервативних кіл України й Росії.

влаштував Берлін. 29 квітня 1918 року П. Скоропадський став гетьманом України при відкритій допомозі військ І уряду Німеччини та схвальній реакції заможної частини населення України. Державна й політична діяльність гетьманського уряду реалізувала суспільні ідеали П. Скоропадського: відновлено велике землеволодіння, приватну власність у промисловості, розбудовано адміністративний апарат царського зразка, поновлено зв'язки й залежність української землі з силами самодержавної, «неподільної» Росії. Гетьман сприяв необмеженому пограбуванню селян і робітників України іноземними окупаційними військами.

Єдиною національно орієнтованою справою гетьманського уряду стала реальна, вражаючих масштабів, розбудова освітніх, наукових й культурних закладів, що не заважало П. Скоропадському сприяти перетворенню Української держави на притулок консервативної, монархічної й військової верхівки царської Росії, яка мала свої організації й значне представництво в уряді, місцевих органах управління України.

Ігнорування інтересів трудового українського народу, перетворення України на державу, керовану іноземними окупантами й російськими сановними людьми, які неприязно сприймали ідею державної незалежності українства, спричинили стрімке піднесення боротьби проти гетьманщини. П. Скоропадський спробував зберегти владу відвертою переорієнтацією на Антанту та на сили, що виступали в Росії проти Радянської влади, більшовиків. Однак цей маневр не відвернув кінця гетьманського уряду, а його керівник назавжди залишив територію України.

В 20—30-і роки П. Скоропадський був одним із керівників еміграції, що займала антирадянську позицію і мала на меті відновити гетьманщину й монархію в Україні.

З початком Великої Вітчизняної війни П. Скоропадський був серед тих, хто підтримував «хрестовий похід» Гітлера проти СРСР. Коли фашисти захопили землі України, колишній гетьман радив своїм прихильникам повернутися і співробітничати з окупаційними військами: увійти до складу місцевих органів управління, сприяти зміцненню позицій гітлерівської Німеччини на українській землі. Подібні дії, на думку П. Скоропадського, мали сприяти відновленню нової гетьманщини.

Із закінченням другої світової війни припинилась діяльність П. Скоропадського, в якій були довготривалі суперечливі акції, що перешкождали національному, державному й соціальному відродженню демократичної України. Не дивлячись на те, що гетьман П. Скоропадський прийняв форму славної історичної традиції свого народу, його уряд, його особисті ідеали вели до ігнорування мети багатовікової, тяжкої боротьби українства—розбудови суверенної, демократичної української держави.

Відродження та розбудова української державності в 1917—1920 рр.

Назва держави, Керівний орган, Лідери, Час існування.	Назва, час видання та здійснення програмних документів	Головні пункти суверенізації українського суспільства		
		в економічній сфері	в соціальній політиці	в державному будівництві
1	2	3	4	5
Українська Народна Республіка, Центральна Рада, М. Грушевський, В. Винниченко, С. Петлюра — 15.VI.1917 — 28.IV.1918 рр.	I Універсал — 10.VI.1917; II Універсал — 30.VI.1917; III Універсал — 7.XII.1917; IV Універсал — 9.I.1918 р.; 15.VI.1917 — 28.V.1918 рр.	Відмінено поміщицьке землеволодіння; прийнято закон про випуск державних кредитових білетів УНР; створено державний банк та систему українських поштових знаків і грошей; карбованці, гривни, шаги	Право на нац.-персональну автономію нац. меншостей; дозвіл на створення громадських організацій робітників та політичних опозиційних партій; введено 8-годин. робочий день та контроль держави над промисловістю.	Створено представницький парламентський орган — центр. Рада; Мала Рада координувала роботу комісій; військової організаційної, освітньої, правничої, фінансової та ін.; вибрано президента; створено уряд; Генеральний Секретаріат; діяв Український Національний Конгрес (з'їзд); затверджено право місцевого самоврядування у впорядкуванні виробництвом і розподілу продуктів. Введено конституцію УНР. Поновлено давній національний символ української землі (від Володимира Великого) — золотий тризуб та блакитно-жовтий прапор.
Українська держава, Уряд, П. Скоропадський 29.IV.1918 — 14.XII.1918 рр.	«Грамота до всього українського народу», «Закон про тимчасовий державний устрій України» 29.IV.1918 р.	Реставровано поміщицько-куркульське землеволодіння; проведено емісію українських грошей на п'яти мовах нац. меншостей республіки	Розігнано більшість робітничих організацій; категорично заборонено страйки; обмежена діяльність громадських, політичних організацій, особливо опозиційних.	Відновлено царський адміністр. апарат; створено інститут старост у повітах та губерніях; започатковано кабінет міністрів.
Українська народна Республіка, Директорія, С. Петлюра, В. Винниченко 14.XII.1918 — 10.XI.1920 рр.	Декларація 26.XII.1919 р.	Обіцяно експропріювати державні, церковні та великі приватні землевладельці; державний банк; емісія грошових знаків УНР. Поділля для перерозподілу селянам; працював	Створено спеціальне відомство у справах євреїв; введено 8-годин. робочий день та захист професійних прав працюючих; надано всебічні політичні права нац. меншостям в Україні	Відновлено УНР. Обіцяні всі демократичні права і свободи, Знищено інститут старост та поновлено демократичне міське й земське самоврядування. Охликано з'їзд робітників як постійний представницький і законодавчий орган держави.

* Див. продовження ст. 71

* Продовження.

Головні пункти суверенізації українського суспільства

В міжнародному житті	в галузі військового будівництва	в галузі культури та науки	у сфері повернення та з'єднання (соборності) земель України
6	7	8	9
Встановлено дипломатичні відносини з Німеччиною, Австро-Угорщиною, Оттоманською імперією; участь в мирних переговорах у Бресті; перебування в Україні дипломатичних представників Англії та Франції	Створено загони січових козаків та гайдамаків; підпорядкування Центральної Раді українських полків із складу царської армії; 13.III.1918 оголошено, що Чорноморський флот є власністю УНР; започатковано регулярну армію УНР.	Видано підручники українською мовою і проект створення Академії наук України; працювали перші українські гімназії й школи. Відновлено офіційну періодичну пресу; відроджувались вищі учбові заклади та творчі організації інтелігенції; оголошено відокремлення української православної церкви від московського патріархату.	Встановлено кордони з Австро-Угорщиною (04.IV.1918 р.)
Встановлено дипломатичні відносини з 12 країнами; підписано з Радянською Росією (червень 1918 р.)	Створено дивізію ген. Патієва, поліцейські й прикордонні батальйони, білогорядські російські дружини, кн. Долгорукова, Чорноморський флот офіційно підпорядковано українській державі.	Випущено декілька мільйонів підручників укр. мовою для початкової школи; в більшості шкіл вивчалась укр. мова. Засновано близько 150 нових україномовних гімназій, національний архів та бібліотеку на один млн. томів. Створено Академію наук України. Відкрито оперні театри в Києві, Одесі.	Погоджено лінійні кордони з Росією; офіційне звернення до уряду Румунії, Польщі, Угорщини про повернення історичних українських земель
Дипломатичні й державно-економічні відносини встановлено більше ніж із 30 країнами світу	Розбудова й реорганізація внутрішніх збройних сил безпеки та регулярної армії і флоту; створено українську Галиційську армію; затверджено нагороду «Залізний хрест» війська УНР.	Виділено кошти єврейським громадам на створення національних шкіл, культурних закладів.	22 січня 1919 р. — офіційна злука (об'єднання) УНР й Західно-Української Республіки (ЗУНР) — день соборності України

ТВОРЧИЙ ПРАКТИКУМУМ

ЗАПИТАННЯ для організації дискусій, індивідуальних творчих робіт, самоперевірки знань студентів та учнів з проблем розбудови української державності в 1917—1920 роках.

Які дії та зміни в соціальній, економічній, зовнішній політиці могли б попередити падіння авторитету Центральної Ради, її Генерального секретаріату? Обґрунтувати свої припущення та міркування посиланням на конкретний матеріал з літературних й документальних джерел.

Ваша думка, щодо причин й обставин із-за яких керівництво окупаційних німецьких й австрійських військ зліквідувало Центральну Раду.

Чи не помітили ви в чомусь спорідненість політичних, економічних і зовнішніх обставин діяльності Центральної Ради і сучасних державних установ і громадських організацій України?

В чому ви вбачаєте закономірний або демократичний зміст акцій, що проводили:

1. Центральна Рада;
2. Тимчасовий уряд;
3. Ради робітничих і селянських депутатів;
4. Уряд П. Скоропадського;
5. Директорія.

На ваш погляд, в чому полягає національно орієнтована, тобто спрямована на національне відродження, політика Центральної Ради, Рад робітничих і солдатських депутатів, уряду П. Скоропадського, Директорії?

Яке ваше пояснення таким діям Центральної Ради:

а) не брати участі в Державній московській нараді, яку проводив Тимчасовий уряд Росії 12—15 (25—28) серпня 1917 року;

б) не пропускати війська з Півдня Росії (донських, кубанських козаків, загони офіцерів царської армії та ін.), що йшли на придушення збройного повстання в Петрограді в жовтні 1917 року;

в) введення до складу депутатів Центральної Ради представників різних рухів, політичних партій, в тому числі від партії більшовиків та підконтрольних їм Рад робітничих і солдатських депутатів.

Використавши документальні й літературні джерела, скласти реєстр (перелік) державних інституцій та дій, які були започатковані за часів існування Української Народної Республіки (М. Грушевський), Української держави (П. Скоропадський), Директорії (С. Петлюра).

Порівнюючи тексти I—IV Універсалів, Конституції УНР 1918 р. визначити свідчення спадковості та нового або втрату досягнутого в проекті Конституції України 1992 р.

Порівнюючи зміст розділів, глав, окремих статей Конституції УНР 1918 р. та проекту Конституції України 1992 р., запропонувати більш вдалі, на вашу думку, формування положень Основного закону республіки щодо гарантії прав, свобод і вольностей кожного громадянина. Подібні порівняння — з метою правового та громадського виховання молоді—здійснити за текстом Конституції України 1918 р., проектом Конституції України, 1992 р., — з одного боку, а з іншого — текстом «Грамоти до всього Українського Народу», «Декларації Директорії Української Народної Республіки», резолюції Першого з'їзду Рад «Про самовизначення України».

Співставляючи текст Конституції Української Народної Республіки (1918), проект Конституції України (1992) із статтями, розділами Декларації прав людини ООН (1948) та Заключного акту Наради з безпеки й співробітництва в Європі (1975), скласти власну уяву про зміст основних документів сучасного правового суспільства.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Велика Енциклопедія. Т. XVI.—С. Петербург: «Просвєщеніє» 1896.—С. 451—452; Романчук О. ультиматум: Хроніка одного конфлікту між Раднаркомом РРФСР і Центральною Радою, — К: Т-во Знання УРСР, 1990—С. 9.
2. Історія України в запитаннях та відповідях: Вип. перший. — К: Т-во. Знання, 1989. — С. 29—30; Рибалка І. К. Історія України, Дорядянський період — К. Вища школа, 1991.—С. 557.
3. Субтельний О. Україна: історія. — К; Либідь, 1991. — С. 301—302.
4. Рибалка І. К. Історія України. — С. 557; Субтельний О. Україна: історія. — С. 302.
5. Вісті з Української Центральної Ради, 1917, № 6; Солдатенко В. Чотири кроки у безвихідь // Рад. Україна — 1990, 19 січня.
6. Киевская мысль — 1917 — Веч. вып. — 8 июля.
7. Винниченко В. Відродження нації. Ч. I. — С. 219.
8. Солдатенко В. Чотири кроки у безвихідь // Рад. Україна. 1990—19 січня.
9. Винниченко В. Відродження нації.—Ч. Г. — С. 298—304. Історія України: Курс лекцій у 2-х кн. Кн. 2 — К.; Либідь, 1992 — С. 123—124.
10. Субтельний О. Україна: історія — С. 302—303.
11. Горелов В. Останній гетьман України // Голос України.—1993—15 травня.
12. Субтельний О. Україна: історія. — С. 303.
13. Солдатенко В. Чотири кроки у безвихідь // Рад. Україна. — 1990. 19 січня.
14. Солдатенко В. Чотири кроки у безвихідь. // Рад. Україна. — 1990. — 20 січня.
15. Брайчевський М. Конспект історії України, XVII. Центральна Рада // Старожитності — 1992 — число 3 — С. 14; Солдатенко В. Чотири кроки у безвихідь // Рад. України — 1990 — 20 січня.
16. Боечко В., Іанжа О., Захарчук Б. Державні кордони: історія і сучасність // Голос України. — 1992—8 квітня; Трембицький В. Українська консульська служба, — 1918—1920 р. // Літ. Україна. — 1990 — 9 серпня.
17. Див.: Винниченко В. Відродження нації. Ч. II.—С. 246—252. Решодько Л. Четвертий Універсал // Голос України—1992—29 серпня.
18. Брайчевський М. Конспект історії України // Старожитності. — 1992. Ч. 3, С. 14; Історія України. Кн. II.—С. 148.
19. Лукасевич Л. Бій, похорон і пам'ять // Літ. Україна. — 1991.—14 листопада, Павленко С. Трагедія під Крутами // Голос України — 1992. — 28 січня.
20. Лупейко О. Червоно танув сніг // Вісті з України — 1992 — № 3 — січень.
21. Вернадський В. «Пересмотреть все основы нашей жизни» // XX век и мир. — 1989. № 6. — С. 41.
22. Див.: Волкогонов Д. С беспощадной решительностью... // Известия.—1992.— 22 апреля; Дорошкевич В., Волошин: М. Незалежність України: нова спроба // Літ. Україна — 1991 — 3 січня; Курносів Ю. Насилля — головний аргумент більшовизму // Укр. історич. журнал. — 1991. — № 18. — с. 18; Лупейко О. Червоно танув сніг // Вісті з України.—1992.—№ 3. — січень; Мариничева О. Морали в політике нет // Комсомольская правда. — 1992. — 12 февраля.
23. Документи зовнішньої політики СРСР. Т. 1. — М., 1957, — С. 122.
24. Кульчицький С. В. Українська Держава часів гетьманщини // Укр. історичн. журнал. — 1992. — № 7, 8. — С. 64—65.
25. Винниченко В. Відродження нації.—Ч. II. — С. 89, 328.
26. Винниченко В. Відродження нації. Ч. III.—С. 26—28; Горак В. Скоропадський і гетьманство 1918 року // Рад. освіта—1990.

- 3 листопада; Кульчицький С. Українська Держава часів гетьманщини. // Укр. історич. журнал. — 1992 — № 7—8.—С. 66-68.
27. Брайчевський М. Конспект історії України. XVII Центральна Рада. // Старожитності — 1992 — Частина 3. — С. 14.
- *28. Єременко А., Томенко М., «Монархія для України — це не актуально» // Україна Молода. — 1992. — 10 липня; Субтельний О. Україна: Історія. С. 312—314.
29. Лівіцький М. Слово про Петлюру // Літ. Україна — 1991. — 12 вересня.
30. Винниченко В. Відродження нації. Ч. III—С. 151—157. Субтельний О. Україна: Історія—С. 316, 317.
31. Див. Винниченко В. Відродження нації. Ч. III — С. 187—188; Субтельний О. Україна: Історія. — С. 317—318; Плющ Л. «Боротьба з євреями — це боротьба з нами...» // Сучасність — 1992. — № 8. — С. 91, 94—96; Пасечник П. Петлюра и еврейские погромы // Правда України.—1990—26 июля. Валько І, Петлюра і євреї. // Голос України. — 1992. — 23 грудня.
32. Винниченко В. Відродження нації. Ч. III — 201 — 204; Войцеховський О. Симон Петлюра: міфи і реалії // Рад. Україна. — 1990. — 16 вересня.
33. Маловідомі сторінки історії України. — С. 18; Крушинський В. Ю., Левенець Ю. А. Історія України. Події. Факти. Дати. — К.: АТ «Тарнекс», МП «Вега», 1922.—С. 160 Книжка із далеких скринь // Старожитності. — 1992. — Ч. I. — С. 8—9.
34. Брайчевський М. Конспект історії України. XVIII. Громадянська війна. // Старожитності. — 1992. Ч. IV — С. 14.
35. Див. Винниченко В. Відродження нації. Ч. III—С. 287—297; Волковинський В. Нестор Махно: Легенда і дійсність // Червоний гірник. — 1990. — 13 жовтня, 17 листопада; Горак В. Генерал-хорунжий Тютюнник // Освіта.— 1991. — 14 травня; Фесенко О. Як творився міф про «українського Чапаєва» // Літ. Україна. — 1991 — 17 червня.
36. Субтельний О. Україна: Історія — С. 318, 320, 325—329.
37. Павловська Н. «А три чверті століття тому..» // Старожитності.—1992. — Ч. 1. — С. 10.
38. Див.: Грушевський М. С. // Старожитності. — 1991. — Ч. 7. С. 3—11; Михайло Грушевський: життя і діяльність // Андріївський узвіз. — 1992. — № 2. — С. 3; Романів О. Запорука воскресення // Літ. Україна. — 1991. — 26 вересня; Трубайчук А. Вірний син України. // Освіта—1991.—1 жовтня.
39. Див.: Лозинський В. Післямова... // Винниченко В. Відродження нації. Ч. III — С. 536—542; Маловідомі сторінки історії України — С. 15—17; Центральна Рада: 75 років тому // Андріївський узвіз — 1992. — № 9. — С. 2.
40. Див.: Валько І. Петлюра і євреї // Голос України. — 1992.—23 грудня; Войцехівський О. Симон Петлюра: міфи і реалії // Рад. Україна — 1990. — 15—16 вересня; Ковалів Ю. Жага істини. // Літ. Україна. — 1991. — 12 вересня; Лівіцький М. Слово про Петлюру // Літ. Україна. — 1991. — 12 вересня; Пасечник П. Петлюра и еврейские погромы // Правда Украины. — 1990. — 26 июля; Плющ Л. Боротьба з євреями — це боротьба з нами. // Сучасність. — 1992. — № 8, С. 89—100; Ткачук А. Сергій Єфремов про вбивство Петлюри // Старожитності. — 1991. Ч. II, С. 1.
41. Див.: Горак В. Скоропадський і гетьманство 1818 року // Рад. освіт. — 1990.— 30 листопада; Єременко А., Томенко М., Монархія для України—це не актуально та Україна Молода. — 1992. — 10 липня; Кульчицький С. В. Українська Держава часів гетьманщини // Укр. історич. журнал. — 1992. — 7—8. — С. 64—72.

ЗМІСТ

1. Центральна Рада	3
2. Гетьманщина	16
3. Директорія	22
Документи: Перший Універсал	32
Другий Універсал	35
Третій Універсал	37
Четвертий Універсал. Загальний вислід	40
Конституція Української Народної Республіки	44
Грамота до всього Українського народу	53
Декларація Директорії Української Народної Республіки	55
Резолюція Першого з'їзду Рад «Про самовизначення України»	59
Політичні портрети:	
М. Грушевського	62
В. Винниченка	64
С. Петлюри	66
П. Скоропадського	68
Таблиця. Вродження та розбудова Української державності у 1917—1920 рр.	70
Творчий практикум: запитання для організації дискусій, індивідуальних творчих робіт, самоперевірки знань студентів з проблем розбудови Української державності в 1917—1920 рр.	72
Література	74
Зміст	77

Документальне наукове видання

Матрос Аніслав Антонович

ІЗ МОРОКУ ЗАБУТТЯ

75-річчя Української Народної Республіки

Відповідальний за випуск

Редактор Г. П. Калиниченко

Художній редактор В. В. Якименко.